

การสร้างพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรม อาเซียน: มองผ่านความสัมพันธ์ ทางเศรษฐกิจสองฟากฝั่ง พนมดองเร็ก (ดงรัก) กรณี “ปลา” กับ “เกลือ”

รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งที่จะนำเสนอการสร้างพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมอาเซียน โดยมองผ่านความสัมพันธ์ในอดีตของอาณาบริเวณสองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดองเร็ก (ดงรัก) ระหว่างเขตอีสานใต้ของไทยกับทางภาคเหนือของกัมพูชาทางด้านเศรษฐกิจผ่านการค้าปลากับเกลือ กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์ ประเทศไทย กับจังหวัดอุดรธานี (อุดอเมียนเจย) และจังหวัดพระตะบอง (บัตต้อมบอง) ประเทศกัมพูชา โดยใช้การวิจัยเชิงสำรวจภาคสนามประกอบกับการค้นคว้าเอกสาร

ผลการศึกษาพบว่า หากพิจารณาในแง่ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสองฟากฝั่งพนมดองเร็ก จะพบว่าอาณาบริเวณนี้เป็นพื้นที่ร่วมทางวัฒนธรรมในแง่ของความสัมพันธ์การค้าข้ามแดนกับรัฐมาแต่อดีต โดยมีเกลือสินเธาว์เป็นสินค้าสำคัญจากเขตอีสานใต้หรือที่ราบสูงโคราช และปลา รวมทั้งผลิตภัณฑ์จากปลา เป็นสินค้าสำคัญจากเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างผู้คนที่สองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดองเร็ก โดยมีพ่อค้าหรือนายฮ้อยซึ่งใช้เกวียนเป็นพาหนะ เป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ดังกล่าว

คำสำคัญ:

(๑) ความสัมพันธ์ข้ามชาติ (๒) เครือญาติข้ามแดน (๓) คาราวานเกวียน (๔) อีสานใต้ (๕) กัมพูชา

ASEAN Common Cultural Space Construction: Looking through the Economics Relationship along the Both Sides of Phnom Dangrek Mountain: A Case Study of “Fish” and “Salt”

Associate Professor Sommai Chinnak

Abstract

This article proposes the ASEAN common cultural space construction by looking through the economic relationship along the both sides of Phnom Dangrek Mountain between the Southern Isan of Thailand and the Northern part of Cambodia through the fish and salt trade which is a case study of Surin Province of Thailand. A field survey and documentary research were employed.

The results of the study showed that in terms of the economic relationship of the both sides of Phnom Dangrek Mountain, these areas have been the common cultural space for cross-border trade since the past. The rock salt was the important goods from the Southern Isan or Korat Plateau and the fish and its products were the important goods from the Tonle Sap Basin. This economic system created the trade network relationship between the people of the both sides of Phnom Dangrek Mountain. The traders or “Nai Hoi” who used the carts as their vehicles were the intermediary of the relationship.

Keywords:

(1) Fish and Salt (2) Economic Relationship (3) Phnom Dangrek Mountain
(4) Southern Isan (5) Tonle Sap Basin

บทนำ

ไทยและกัมพูชามีความสัมพันธ์กันมานับแต่อดีต ด้วยเหตุที่เป็นประเทศที่ไม่เพียงแต่มีพรมแดนติดกันเท่านั้น หากยังเป็นประเทศที่มีความคล้ายคลึงกันทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม โดยเฉพาะ “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” (Borderland) ในปัจจุบัน ที่ผู้คนในอดีตที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวไม่เพียงแต่มีการเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเสรี เพราะผู้คนเหล่านั้นต่างมีวัฒนธรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นภาษา ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแนวทางปฏิบัติต่าง ๆ นำมาซึ่งปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลาย ทั้งความสัมพันธ์ที่ดีผ่านรูปแบบของเครือญาติ การแต่งงาน ญาติพี่น้อง เพื่อน ผู้รับอุปถัมภ์-ผู้ให้อุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ในเชิงความขัดแย้งในบางกรณี อันจัดว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ในยุคจารีต

อย่างไรก็ตาม การเดินทางติดต่อสัมพันธ์กันอย่างเสรีของผู้คนทั้งที่อยู่ใน “อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดน” (Borderland) ในปัจจุบัน และที่อยู่ห่างออกไป รวมทั้งความคล้ายคลึงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมดังกล่าวที่ดำรงอยู่มาเป็นเวลายาวนานในยุคจารีตก็ต้องสิ้นสุดลง เมื่อช่วงศตวรรษที่ ๒๐ ภายหลังจากที่ได้มีการกำหนดกรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศขึ้น คือกรอบความคิดของความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ (Modern Nation-State) โดยเน้นขอบเขตและดินแดนที่ชัดเจน รวมทั้งการปกครองที่เป็นเอกภาพในดินแดน มีการกำหนดเขตแดนและก่อตั้งรัฐชาติขึ้นในนามไทยและกัมพูชาขึ้นมา โดยมีเส้นเขตแดนเป็นเครื่องบ่งชี้ เป็นการลากเส้นพรมแดนทางการเมือง (รัฐชาติ) ทาบลงไปบนเส้นพรมแดนทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่งผลให้การเดินทาง

ติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนที่อยู่ต่างรัฐชาติต้องอยู่ภายใต้การควบคุมอย่างเข้มงวดของรัฐ

ยุคปัจจุบันที่เรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” อาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนนี้กำลังตกอยู่ในภาวะของการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด อันเป็นผลมาจากกิจกรรมที่เรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) ภายใต้อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และนโยบายการบูรณาการระดับภูมิภาค (Regional Integration) โดยเฉพาะการก้าวสู่การเป็นประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ซึ่งไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในแง่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเท่านั้น หากยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของผู้คน ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีกด้วย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือที่รู้จักกันในนามของ “ภาคอีสาน” นั้น มีชายแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชาอยู่หลายจังหวัด โดยเฉพาะกลุ่มจังหวัดที่เรียกว่า “อีสานใต้” อันประกอบด้วย นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี ทั้งนี้ในส่วนของจังหวัดสุรินทร์นั้น อาจนับเป็น “เมืองหลวง” ของประชากรที่พูดภาษาเขมรในประเทศก็ได้ เพราะมีประชากรที่พูดภาษาเขมรและมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับชาวเขมรในประเทศกัมพูชานับแสนคน ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากประชากรเหล่านั้นต่างอาศัยอยู่ใน “เขตวัฒนธรรมเขมร” (Khmer Cultural Area) ร่วมกัน แม้ว่าจะมีเทือกเขาพนมดงรัก (ดงรัก) เป็นพรมแดนตามธรรมชาติแบ่งแยกระหว่างชาวเขมรในฝั่งกัมพูชากับชาวเขมรในฝั่งไทยออกจากกันก็ตาม

ในทางประวัติศาสตร์ ผู้คนสองฟากฝั่งพนมดงรัก (ภูงแวก, ดงรัก - ผู้เขียน) มีความผูกโยงสัมพันธ์กันมายาวนาน ทั้งภาษา วัฒนธรรม

ประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ การแต่งกาย อาหาร การกิน ฯลฯ กล่าวได้ว่าแทบจะถอดออกมาจากบ้านหลอมอันเดียวกัน มีการเดินทางไปมาหาสู่กัน ผ่านช่องทางต่าง ๆ ของพจนมดองแรก ทั้งการติดต่อกำขายและการแลกเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรม การแต่งงานผูกสัมพันธ์ทางเครือญาติ เพียงแต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาขาดหายไปในช่วงสงครามในระยะ ๔๐-๕๐ ปีที่ผ่านมา ภายหลังจากสงครามสงบลง มีหลายฝ่ายที่พยายามรื้อฟื้นความสัมพันธ์นี้ขึ้นมาใหม่ แต่ก็เป็นเรื่องไม่่ง่ายนัก (อัษฎางค์ ชมดี, ๒๕๕๓) ในอดีตนั้น การค้าขายแลกเปลี่ยนข้ามพรมแดนถือเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างมีความสำคัญของผู้คนในหมู่บ้านต่าง ๆ เพราะนำมาซึ่งสิ่งของเครื่องใช้และอาหารที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตประเทศไทยกับกัมพูชามีการเดินทางติดต่อกัน (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, ๒๕๕๖)

ด้วยเหตุนี้ในภาวะการณ์ปัจจุบัน ที่สถานการณ์ความตึงเครียดระหว่างแนวชายแดนไทย-กัมพูชา แม้ว่าจะทุเลาลงไปแล้ว อีกทั้งไทยและกัมพูชาต่างก็มีความใกล้ชิดทางด้านเศรษฐกิจการค้ามากขึ้น ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางการศึกษาในภูมิภาค แต่ก็ยังไม่มีสถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานภาครัฐใด ๆ ที่แสดงออกอย่างเด่นชัดว่าให้ความสำคัญกับประเด็นด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนสองฟากฝั่งพจนมดองรัก ดังนั้น การศึกษาคั้งนี้ไม่เพียงแต่จะทำให้เรามีความเข้าใจวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเพื่อนบ้านลึกซึ้งมากขึ้นเท่านั้น หากแต่ยังอาจนำไปสู่การกำหนดนโยบายที่เหมาะสมสำหรับทั้งสองประเทศที่ได้ก้าวไปสู่ประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) นับแต่ปี ๒๕๕๘ โดยเฉพาะจะเป็นประโยชน์ยิ่ง

ต่อการดำเนินงานตามยุทธศาสตร์ความร่วมมือด้านวัฒนธรรมกับประเทศกัมพูชา ซึ่งจะนำมาซึ่งการคลี่คลายความขัดแย้งหวาดระแวงต่อกันได้ในท้ายที่สุด

วัตถุประสงค์การวิจัย

งานศึกษาชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาการสร้างพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมอาเซียน โดยมองผ่านความสัมพันธ์ในอดีตของอาณาบริเวณสองฟากฝั่งเทือกเขาพจนมดองแรก (ดงรัก) ระหว่างเขตอีสานใต้ของไทยกับทางภาคเหนือของกัมพูชา ทางด้านเศรษฐกิจผ่านการค้าปลากับเกลือ กรณีศึกษาจังหวัดสุรินทร์ ประเทศไทย กับจังหวัดอุดรมิชัย (อุดอเมียนเจย) และจังหวัดพระตะบอง (บัตต้อมบอง) ประเทศกัมพูชา

ระเบียบวิธีการวิจัย

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงมานุษยวิทยาที่ประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่หลากหลาย ได้แก่ ๑) การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ๒) การศึกษาเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยเน้นการสำรวจภาคสนาม “พื้นที่” ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาบริเวณสองฟากฝั่งพจนมดองแรกเพื่อสืบค้นหรือ “แกะรอย” ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่หรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับร่องรอยเส้นทางความสัมพันธ์สองฟากฝั่งเทือกเขาพจนมดองแรก (ดงรัก) ในอดีต ๓) วิธีการศึกษาเชิงชีวประวัติ (Life Story) ซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าและประสบการณ์ของทายาท “พ่อค้าแร่” หรือ “นายฮ้อย” ที่นำกองคาราวานเกวียนไปค้าขายระหว่างสุรินทร์กับที่ราบลุ่มโตนเลสาบ (ทะเลสาบเขมร) ๔) การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

เกี่ยวกับเครือข่าย เส้นทาง และรูปแบบของการเดินทางข้ามแดนของกองคาราวานเกวียน “ปลา” และ “เกลือ” ในอดีต

ผลการวิจัย

๑. พนมดองแรกและอาณาบริเวณโดยรอบ: เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมอีสานใต้กับเขมรเหนือ

ถ้าหากมองในด้านภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีแล้ว พอที่จะสรุปได้ว่า อาณาบริเวณพนมดองแรกและบริเวณโดยรอบ โดยเฉพาะบริเวณที่ลาดเชิงเทือกเขาพนมดองแรก ในหลาย ๆ แห่งในเขตอีสานใต้ อันจัดว่าเป็น “เขตที่สูง” คือบริเวณตั้งแต่ฝั่งใต้ของแม่น้ำมูลที่ลาดขึ้นไป จนถึงเทือกเขาพนมดองแรกที่ยกั้นเขตแดนไทยจากกัมพูชา นั้น แม้จะไม่พบแหล่งชุมชนโบราณที่มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีขึ้นไปจนถึงยุคก่อนประวัติศาสตร์ แต่ก็ก็เป็น

แหล่งศิลปวัฒนธรรมที่มีความโดดเด่นเป็นพิเศษ อีกทั้งบางแห่งก็มีสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่สวยงาม ดังเช่นพนมรุ้ง ที่มีทั้งที่ราบลุ่มที่ใช้ในการทำเกษตรกรรม สลับด้วยที่สูง เช่นภูเขาไฟลูกเดี่ยว ที่มีปราสาท ศาสนสถาน และวัด สร้างมาแต่โบราณ เมื่อขึ้นไปอยู่บนยอดเขาเหล่านั้นก็สามารถมองดูภูมิประเทศ ท่งนา ป่าเขา อ่างเก็บน้ำโบราณ รวมทั้งหมู่บ้านในปัจจุบันได้โดยรอบ เป็นทิวทัศน์ที่สวยงามโดยเฉพาะเมื่อมองไปด้านตะวันออก แลเห็นเทือกเขาพนมดองแรกซึ่งกั้นแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาอย่างชัดเจน แต่ถ้ามองไกลไปทางเหนือ ก็แลเห็นที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลในสภาพเว้งว่างไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนอาณาบริเวณที่อยู่ถัดจากแม่น้ำมูลขึ้นไปทางทิศเหนือ อันเป็นบริเวณที่จัดว่าเป็น “เขตที่ราบลุ่ม” เนื่องจากภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม จึงเป็นแหล่งชุมชนโบราณนับแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

ภาพที่ ๑ ข้าราชการอำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์ ไปตรวจราชการ ณ ด่านชายแดนช่องจอมใน พ.ศ. ๒๕๐๐ ซึ่งขณะนั้นยังขึ้นอยู่กับ อำเภอปราสาท ยังไม่ได้แยกเป็นอำเภอกาบเชิงดังเช่นในปัจจุบัน

ที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/NN1234/2011/05/09/entry-1/comment>

เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๖

ภาพที่ ๒ การข้ามแดนในปัจจุบันถูกกำกับและควบคุม (Regulation) โดยรัฐชาติของแต่ละรัฐ ส่งผลกระทบต่อรูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่งอย่างมีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ ดังในภาพคือบริเวณจุดผ่านแดนถาวรโอรส์เมียด (กัมพูชา)-ช่องจอม (ไทย) ที่การข้ามแดนต้องใช้หนังสือเดินทางหรือบัตรผ่านแดนเท่านั้น
ที่มา: รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค

อย่างไรก็ดี ทั้งสองเขตนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์กันมานับแต่อดีต ดังพบว่า ตลอดระยะทางแนวชายแดนไทย-กัมพูชาในเขตจังหวัดสุรินทร์ครอบคลุม ๔ อำเภอคือ อำเภอสังขะ อำเภอบัวเขต อำเภอกาบเชิง และอำเภอพนมดงรัก ราว ๑๒๗ กิโลเมตรนั้น มี “ช่องเขา” ที่ถูกใช้เป็นทางผ่านเข้าออกถึง ๓๗ ช่องทาง แต่มีเพียง ๕ ช่องทางที่มักมีการใช้ผ่านแดน ได้แก่ ช่องพริก อำเภอบัวเขต ช่องพราน อำเภอสังขะ ช่องจอมและช่องปลัดต่างอำเภอกาบเชิง และช่องกร่าง อำเภอพนมดงรัก ปัจจุบันเมื่อมีการกำหนดพรมแดนชัดเจน มีกฎหมายระหว่างประเทศ หลายช่องทางถูกปิด บางช่องทางเป็นจุดผ่อนปรนให้ผู้คนสองฝั่งข้ามไปมาหาสู่กันได้ โดยมีเพียงช่องทางเดียวที่ถูกกำหนดให้เป็นจุดผ่านแดนถาวร คือช่องจอม อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ อย่างไรก็ตาม ในวิถีชีวิตชุมชนชายแดนสองฟากฝั่งพนมดงรักแล้ว “ช่องเขา” หลายช่องยังคงเป็นเส้นทางที่ใช้ในการติดต่อสัมพันธ์กันของผู้คนในระดับท้องถิ่นตราบนานจนปัจจุบัน (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐)

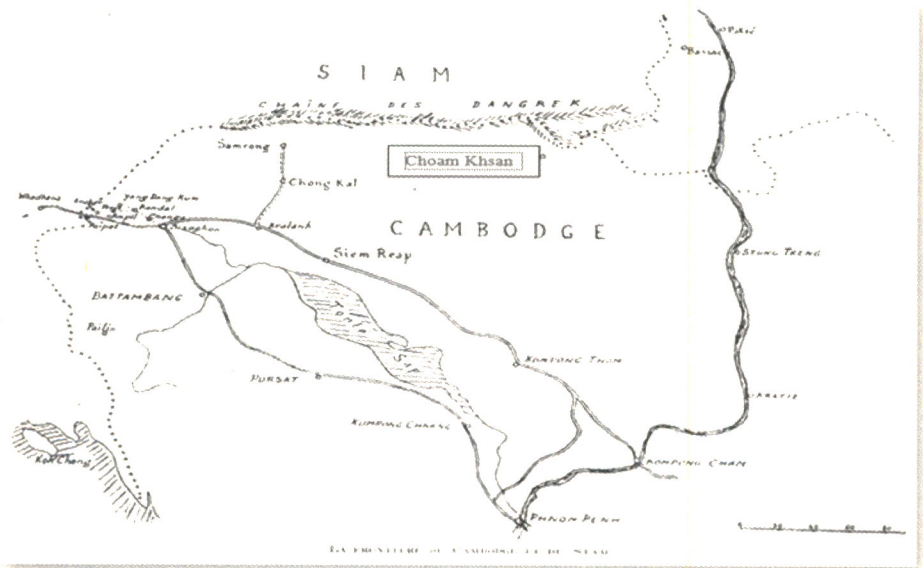
นอกจากนี้ หากพิจารณาในมิติเชิงภาษาศาสตร์ก็จะพบว่า อาณาบริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรักนั้น เป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนที่พูดภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austro-Asiatic Languages) กลุ่มย่อยภาษาเขมร (Khmer) ที่ผู้คนทั้งสองฟากฝั่งต่างก็มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมระหว่างกัน ไม่ว่าจะเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า การแต่งงาน ตลอดจนประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อ มานับแต่อดีต โดยเฉพาะในช่วงที่สมัยจารีต เมื่อพิจารณาในมิติเชิงสังคมวัฒนธรรมแล้วพนมดงรักจึงไม่ได้เป็นเส้นกั้นอาณาเขตระหว่างกลุ่มคนที่พูดภาษาเขมรในเขตกัมพูชาเหนือต่อเนืองกับเขตที่ราบลุ่มตอนล่าง ที่คนไทยมักเรียกว่า “เขมรดำ” กับเขตอีสานใต้ที่อยู่ในเขตที่ราบสูงโคราชของไทยที่ผู้คนในเขตนี้มักจะเรียกตนเองว่า “เขมรสูง” หากแต่เป็นประตูหรือสะพานเชื่อมโยงและร้อยรัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบสูงโคราชกับที่ราบต่ำกัมพูชาต่างหาก ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าว

ได้ว่าพนมดองแรกและอาณาบริเวณโดยรอบนับเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมสำคัญที่ยึดโยงดินแดนอีสานใต้กับดินแดนเขมรเหนือ จนก่อให้เกิดสำนึกร่วมของความเป็นกลุ่มเดียวกัน (Sense of Belonging) สืบเนื่องมานับแต่อดีต ดังนั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าอาณาบริเวณสองฟากฝั่งพนมดองแรก ซึ่งกินอาณาบริเวณที่เป็นเขตอีสานใต้ของประเทศไทยและเขตเขมรเหนือในประเทศกัมพูชาปัจจุบันนั้น เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Area) เดียวกันนั่นเอง

๒. เมืองและชุมชนสำคัญสองฟากฝั่งพนมดองแรก

ย่านพนมดองแรกและอาณาบริเวณโดยรอบนั้น มีเมืองและชุมชนที่สำคัญหลายแห่งที่มีความสัมพันธ์กันนับเนื่องแต่อดีต สำหรับการศึกษาคำนี้ ผู้เขียนเลือกเมืองและชุมชนที่สำคัญสามแห่ง

ในฐานะที่เป็นตัวแทนของเมืองหลักของกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรสองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดองแรกคือเมืองหลักที่อยู่ฝั่งซ้ายหรือทางเหนือของพนมดองแรก ได้แก่เมืองสเร็น (สุรินทร์) ในฐานะเมืองที่มีกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตอีสานใต้ ประเทศไทย ซึ่งอยู่ในเขตลุ่มน้ำมูล ลำน้ำสาขาที่สำคัญของแม่น้ำโขง และเมืองหลักที่อยู่ฝั่งขวาหรือทางใต้ของพนมดองแรก ได้แก่บัตต้อมบอง (พระตะบอง) และเมืองอุดอเมียนเจย (อุดรมีชัย) ในฐานะเมืองที่มีกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตเขมรเหนือประเทศกัมพูชา ซึ่งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบอันเป็นเขตทางทิศใต้ของพนมดองแรก ดังแผนที่เก่าของฝรั่งเศสที่ได้รับการอ้างในเว็บไซต์สมาคมนักประวัติศาสตร์กัมพูชาดังในภาพ

ภาพที่ ๓ เขตทางทิศใต้ของพนมดองแรก ตามแผนที่เก่าของฝรั่งเศส

ที่มา: Général Jean Marchand, L'Indochine en guerre, "Les presses modernes", Paris, 1954

<http://cha-khmer.org/Activities%20to%20Singapore.html>

เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๖

บ้านเมืองและชุมชนสองฟากฝั่งพนมดองเร็กนั้น มีปฏิสัมพันธ์มายาวนานนับแต่อดีตและเมืองต่าง ๆ ในอาณาบริเวณนี้ส่วนหนึ่งต่างเติบโตมาจากการเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายของพ่อค้าเร่แบบกองคาราวานเกวียนข้ามแดนจาก “แซมร์ลือ (เขมรสูง)” บนที่ราบสูงโคราช กับ “แซมร์กรอม (เขมรต่ำ)” ในเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบ แต่ส่วนใหญ่แล้วเมืองหลัก จะอยู่ไกลถัดออกไปจากสองฟากฝั่งของเทือกเขา เพราะจะเป็นบริเวณที่มีลำน้ำใหญ่ไหลผ่าน เช่น เมืองสเร็น (สุรินทร์) ในฐานะเมืองที่มีกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตอีสานใต้ของประเทศไทย ก็อยู่ในเขตลุ่มน้ำมูล ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาที่สำคัญของแม่น้ำโขง หรือเมืองหลักที่อยู่ฝั่งขวาหรือทางใต้ของพนมดองเร็ก ได้แก่เมืองบัตต์ด้อมบอง (พระตะบอง) ในฐานะเมืองที่มีกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตเขมรเหนือ ประเทศกัมพูชา ก็อยู่ในเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบอันอุดมสมบูรณ์ ส่วนเมืองรองอย่างเช่น เมืองสังขะ ในเขตจังหวัดสุรินทร์ หรือเมืองสำโรง (อุดอเมียนเจย) ซึ่งมีลำห้วยหรือลำน้ำสายที่เล็กกว่าก็จะอยู่ใกล้กับพนมดองเร็กมากกว่าเมืองหลักอย่างเมืองสเร็นหรือเมืองบัตต์ด้อมบอง

อย่างไรก็ตาม บ้านเมืองและชุมชนสองฟากฝั่งพนมดองเร็กทั้ง ๓ แห่งที่กล่าวไปแล้วนั้นต่างมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมค่อนข้างใกล้ชิดเมื่อเทียบกับเมืองอื่น ๆ อันเนื่องจากปัจจัยด้านที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่ไม่ไกลกันมากนัก จึงทำให้มีการข้ามแดนไป-มาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอ ผ่านการใช้เครือข่ายทางสังคมที่สื่อสารกันด้วยภาษาเดียวกัน มีอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ที่คล้ายคลึงกัน รวมทั้งการเป็นเครือญาติกัน

๓. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสองฟากฝั่งพนมดองเร็ก: พื้นที่ความสัมพันธ์การค้าข้ามแดนไทย-กัมพูชา

จากการศึกษาพบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของดินแดนที่เรียกว่าที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรนั้น ได้ดึงดูดกลุ่มชนที่ถูกเรียกว่า “คนนอก” จากทั่วทุกสารทิศให้เดินทางมาแสวงหาประโยชน์จากความสมบูรณ์ดังกล่าว ซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นก็คือ “คนนอก” ที่ถูกคนพื้นถิ่นเรียกว่า “เสียม” ทั้งนี้ถ้าหากอิงตามหลักฐานการเรียกชื่อ “เสียม” ของนักนิรุกติศาสตร์ คนสำคัญคนหนึ่งของไทยคือ จิตร ภูมิศักดิ์ (๒๕๑๙) ก็จะพบว่าหมายถึง “สยาม” (Siam) อันเป็นกลุ่มชนจากที่ราบลุ่มเจ้าพระยานั่นเอง ซึ่งกลุ่มชนที่ถูกคนพื้นถิ่นเรียกว่า “เสียม” ดังกล่าวนั้นน่าจะหมายรวมถึงผู้คนที่อยู่ใต้ปกครองของ “เสียม” ที่ตั้งถิ่นฐานในดินแดนที่ราบสูงโคราชด้วย นั่นก็หมายความว่ากลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ที่ราบลุ่มเจ้าพระยา และที่ราบสูงโคราช ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์กันมานับแต่อดีต โดยเฉพาะในเชิงเศรษฐกิจ จนก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าสองฟากฝั่งพนมดองเร็ก

ระบบเศรษฐกิจของอาณาบริเวณสองฟากฝั่งพนมดองเร็กในยุคจารีตหรือก่อนยุครัฐชาตินั้น ได้พัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยชุมชนบุพกาลจนถึงการก่อตั้งราชอาณาจักรที่พนมเปญของเขมรยุคหลังเมืองพระนครและกรุงเทพมหานครของสยามระบบการผลิตหลักก็คือข้าว (การเกษตร) ปลา (ประมง) และเกลือ ที่พัฒนาควบคู่ไปกับการขยายตัวทางการค้าทั้งจากภายในและภายนอก ทั้งนี้เศรษฐกิจทั้งสามระบบของสองฟากฝั่งพนมดองเร็กนั้นมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพากันและไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้ ความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของสองฟากฝั่งพนมดองเร็กเกิดจากความสมดุลและการประสานรวมของระบบเศรษฐกิจทั้งสาม

การพิจารณาเครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าสองฟากฝั่งพนมดองแร็กระหว่างเมืองสเร็น ดินแดนตอนเหนือของพนมดองแร็ที่อยู่ในเขตที่ราบสูงโคราช กับบัตต้อมบองและอุดอเมียนเจย ดินแดนตอนใต้ของพนมดองแร็ที่อยู่ในเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรในครั้งนี้นั้น จะพิจารณาผ่านระบบเศรษฐกิจปลา เกลือ และเครือข่ายการค้าทั้งสองฝั่งเป็นหลัก เพราะด้วยเหตุที่ชาวนั้นต่างเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการผลิตเป็นหลักอยู่แล้วทั้งสองฟากฝั่ง ฉะนั้น จึงไม่ค่อยปรากฏว่ามีการค้าข้าวระหว่างสองฟากฝั่งพนมดองแร็เท่าใดนัก ขณะที่สเร็น นับเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญในเขตอีสานใต้ หรือทางฝั่งทิศเหนือของพนมดองแร็ บัตต้อมบอง ก็ถูกเรียกขานว่า "ชามข้าวของกัมพูชา (Rice Bowl of Cambodia)" เนื่องจากจังหวัดพระตะบองเป็นแหล่งผลิตข้าวแหล่งใหญ่ที่สุดในประเทศกัมพูชานับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะมีรายงานว่าเศรษฐกิจหลักของจังหวัดคือการทำการเกษตร มีนโยบายที่มุ่งเน้นพัฒนาด้านการเกษตรเป็นหลัก พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือข้าว ส่วนพืชเศรษฐกิจที่มีความสำคัญในระดับรองลงมาคือข้าวโพด มีการปลูกกันมากเป็นอันดับ ๒ ของประเทศ และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้ยังมีถั่วเหลือง และถั่วเขียว เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าในอดีตจะไม่มีการค้าข้าวระหว่างสองฟากฝั่งพนมดองแร็ หากแต่เป็นการค้าที่อาจจะไม่มียอดมากนัก และอาจจะเป็นการค้าในบริเวณอื่นที่มีชายแดนด้านจังหวัดสุรินทร์เป็นหลัก ดังในงานศึกษาของ พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (๒๕๕๖) ที่ศึกษาบริเวณชายแดนด้านเขาพระวิหาร อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ พบว่า ประเภทของสินค้าสำคัญในช่วงก่อนหน้า พ.ศ. ๒๕๑๐ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย

ถ้าเป็นสินค้าจากฝั่งประเทศไทยที่ชาวเขมรในเขตเมืองกันทรลักษ์นำไปขายยังเมืองจอมกระสาน จังหวัดพระวิหาร ประเทศกัมพูชา ก็คือ เกลือ ข้าว และเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่ทางกัมพูชาไม่สามารถผลิตได้ ส่วนสินค้าที่ซื้อมาจากทางฝั่งประเทศกัมพูชาคือ ปลาแห้ง เนื้อแห้ง (เนื้อกวาง เนื้อหมู) หนังสัตว์ ปลาแห้ง เขาสัตว์ และมีการซื้อวัวซื้อควายกันบ้าง หรือเป็นสินค้าของป่าและสัตว์ที่ประเทศไทยเหลืออยู่น้อยมากแล้วหาได้ยาก รูปแบบการซื้อขายแลกเปลี่ยนมีทั้งที่แลกเปลี่ยนกันด้วยสิ่งของ และบางครั้งก็มีการใช้เงินของประเทศไทยหรือกัมพูชา แต่โดยมากจะเป็นเงินไทย เพราะมีความเสถียรภาพมากกว่า ปกติแล้วคนที่ใช้เงินซื้อสินค้าจะเป็นคนที่มีฐานะ

ขณะที่เครือข่ายความสัมพันธ์ทางการค้าดังกล่าวนี้ ได้ทำให้เกิดพื้นที่เชื่อมต่อกันของผู้คนครอบคลุมอาณาบริเวณตั้งแต่เขตอีสานเหนือ (บน) คือเขตลุ่มน้ำสงครามหนองหาน กุมภวาปี เขตอีสานตอนล่าง (อีสานใต้) ที่กินอาณาบริเวณพื้นที่เขตลุ่มน้ำชี-มูล นับแต่พิมาย โคราช ประโคนชัย นางรอง บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ชุขันธ์ไปจนถึงอุบลราชธานี รวมไปถึงดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แถบจังหวัดสระแก้ว-ปราจีนบุรี ที่รู้จักกันในชื่อ “ฉนวนไทย” หรือทางราบที่เป็นเส้นทางใช้ติดต่อระหว่างที่ราบลุ่มเจ้าพระยากับที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรมาแต่โบราณ กับดินแดนในเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ด้วยเหตุนี้เองจึงกล่าวได้ว่าทะเลสาบเขมรหรือโตนเลสาบ (Tonle Sap) กัมพูชานั้นไม่เพียงแต่มีความสำคัญต่อผู้คนและชุมชนทางฝั่งทิศใต้ของพนมดองแร็เท่านั้น หากยังมีความสำคัญต่อผู้คนและชุมชนทางทิศเหนือของพนมดองแร็อีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๖) หลักฐานที่สำคัญของฝ่ายกัมพูชาที่ช่วย

ยืนยันความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสองฟากฝั่งพรม
 ดองเร็กนั้น เป็นงานศึกษาค้นคว้าของนักวิชาการ
 ชาวกัมพูชา ๒ คน คือ เขียว จันวูตที (Kev
 Chanvuty) และ ลี วันนา (Ly Vanna) ซึ่งเป็นคณะ
 นักวิจัยจาก Center for Advanced Study (CAS)
 ซึ่งศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ลาวและไทยในกัมพูชา
 ในปี ๒๐๐๖ และตีพิมพ์เผยแพร่ในปี ๒๐๐๙
 โดยได้ระบุว่า ในจังหวัดบันเตีย เมียนเจย (Bantey
 Meanchey) ซึ่งอดีตเคยเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัด
 พระตะบอง มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถูกเรียกว่า “เสียม นะ
 โกร์ เรียส” (Siam Nokor Reach - สยามนครราชสีมา
 - ผู้เขียน) อันเป็นกลุ่มชาติพันธุ์จากที่ราบสูงโคราช
 ของไทยในอดีต โดยเฉพาะจังหวัดสุรินทร์และบุรีรัมย์
 “เสียม นะโกร์ เรียส” ตั้งถิ่นฐานอยู่
 หนาแน่นใน ๒ อำเภอของจังหวัดบันเตีย เมียนเจย
 คืออำเภอมงกลโบเรย (Monkol Borei - มงคลบุรี)
 และโอร์ โจรว (O Chrov-แปลว่าห้วยที่มีน้ำลึก) โดย
 พวกเขาได้ทำการศึกษาที่หมู่บ้านตรัง (Trang)
 จังหวัดบันเตียเมียนเจย พบว่า ชาวบ้านแห่งนี้สืบ
 เชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ “เสียม นะโกร์ เรียส”
 ที่สืบย้อนไปได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ หรือพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งราชวงศ์จักรี
 โดยก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง ณ ที่แห่งนี้
 บรรพบุรุษของกลุ่มคนเหล่านี้ ได้เดินทางเคลื่อนย้าย
 ลงมาทางตอนใต้เพื่อหาพนมดงรัก (ดองเร็ก)
 ในช่วงเดือนมีนาคมถึงเมษายนเพื่อหาปลา โดย
 เดินทางมาเป็นกลุ่มใช้เกวียน ๒๐ - ๓๐ เล่ม
 มายังจังหวัดพระตะบอง (ก่อนที่จะมีการแยกมาตั้ง
 เป็นจังหวัดบันเตียเมียนเจย) เพราะในอดีตช่วงหน้า
 แล้งระหว่างเดือนพฤศจิกายน - เมษายน จังหวัด
 พระตะบอง จะเป็นช่วงฤดูกาลที่ตกอุดมไปด้วยปลา
 นานาชนิด ผู้คนจากจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ เดินทาง
 ด้วยกองคาราวานวัวเทียมเกวียนมายังที่นี้เพื่อมาหา

ปลาสำหรับทำปลาแห้ง ปลาแห้ง ปลากรอบ และ
 ปลาร้า สำหรับนำไปบริโภคที่บ้าน กิจกรรมดังกล่าว
 ดำรงอยู่มายาวนาน และผู้คนเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็สร้าง
 บ้านแปงเมือง ณ จังหวัดพระตะบอง อันเป็นที่มา
 ของ “เสียม นะโกร์ เรียส” ในปัจจุบัน (Kev
 Chanvuty and Ly Vanna, ๒๐๐๙)

การยอมรับถึงการมีอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์
 “ไทย” (เสียม) นับแต่อดีตในดินแดนที่เป็นประเทศ
 กัมพูชาข้างต้นนั้น ยังปรากฏมาจนถึงปัจจุบัน
 ดังในเอกสารหรืองานเขียนเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์
 ในประเทศกัมพูชาต่างก็ระบุว่าหนึ่งในกลุ่มชาติพันธุ์
 ที่อาศัยอยู่ในประเทศก็คือกลุ่มชาติพันธุ์ไทย
 (เพ็ญอ้าง)

๔. ปลา: สินค้าหลักจากที่ราบลุ่มโตนเลสาบ
 สู่ที่ราบสูงโคราช

ปลาน้ำจืดนับเป็นแหล่งทรัพยากรประมง
 ที่สำคัญต่อเศรษฐกิจและสังคมของกัมพูชา
 นับแต่อดีต ปลาถือเป็นสินค้าอาหารสำคัญ
 อันดับ ๒ ของกัมพูชารองจากข้าว และเป็นแหล่ง
 โปรตีนสำคัญของชาวกัมพูชา ปัจจุบันกัมพูชาเป็น
 แหล่งประมงน้ำจืดขนาดใหญ่อันดับ ๔ ของโลก
 รองจากจีน อินเดียและบังคลาเทศ โดยมีผลผลิต
 ประมงน้ำจืดกว่า ๔,๐๐๐,๐๐๐ ตันต่อปี (คิดเป็น
 สัดส่วนร้อยละ ๑๐-๒๐ ของ GDP) ซึ่งเป็นผลผลิต
 ที่ได้จากทะเลสาบเขมร (โตนเลสาบ) ประมาณ
 ๒๓๐,๐๐๐ ตันต่อปี หรือร้อยละ ๖๐ ของผลผลิต
 ประมงน้ำจืดทั้งหมด ของกัมพูชา โตนเลสาบจึงเป็น
 แหล่งทรัพยากรประมงที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง
 ต่อการดำเนินชีวิต ของประชากรที่อาศัยอยู่บริเวณ
 ลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง รวมทั้งการดำเนินกิจกรรม
 ทางเศรษฐกิจอื่น ๆ เช่น การแปรรูปผลผลิตประมง
 โดยเฉพาะปลาร้า และปลากรอบ ประชากรส่วนใหญ่
 ที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวจึงประกอบอาชีพ

ประมงและแปรรูปผลผลิตประมงเป็นหลัก

นักโบราณคดียังพบว่า โตนเลสาบเป็นแหล่งน้ำที่ก่อให้เกิดชุมชนในยุคเก่าแก่ หลักฐานที่เป็นประจักษ์พยานได้ก็คือ นครวัด นครธม รวมทั้งปราสาทหินต่าง ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ในเมืองเสียมเรียบ และจังหวัดในภาคอีสานของไทย โดยเฉพาะภาพแกะสลักในกำแพงด้านนอกของบายอนหรือนครธม ก็มีภาพของปลา ชาวประมง และสัตว์น้ำนานาชนิด ที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของโตนเลสาบได้เป็นอย่างดี ซึ่งยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะลดลงไปอย่างมากทั้งผลจากสงครามกลางเมือง และการทำประมงแบบล้างผลาญก็ตาม ดังมีรายงานว่า บัดดีอมบอง ซึ่งนับเป็น ๑ ใน ๕ จังหวัดที่มีพื้นที่ติดกับทะเลสาบเขมรหรือโตนเลสาบ (Tonle Sap) นั้น มีศักยภาพในด้านการทำประมงสูง ประชากรส่วนใหญ่ในจังหวัดนี้โดยมากทำประมงน้ำจืด สามารถจับปลาได้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ ตันต่อปี และยังมีการเพาะเลี้ยงปลาประมาณ ๕๐๐ ตัน ต่อปี และมีการเลี้ยงจระเข้บางส่วน ถึงประมาณ ๑๐,๓๐๐ ตัว ต่อปี (สำนักความร่วมมือการค้าและการลงทุน, กรมการค้าต่างประเทศ, อ้างแล้ว)

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรประมง โดยเฉพาะปลาจากโตนเลสาบนั้น ไม่เพียงแต่สามารถหล่อเลี้ยงประชากรชาวกัมพูชาทั้งประเทศ หากยังเป็นสินค้าส่งออกที่สร้างรายได้อย่างมหาศาลให้กับระบบเศรษฐกิจกัมพูชานับแต่อดีต และยังมี ความสำคัญต่อผู้คนในประเทศเพื่อนบ้านอีกด้วย เพราะพื้นที่ที่บริโภคปลาน้ำจืดจากฝั่งกัมพูชาที่สำคัญพื้นที่หนึ่งก็คือ อาณาบริเวณทางทิศเหนือของพนมดองเร็ก หรือเขตอีสานใต้ของประเทศไทยปัจจุบันนั่นเอง

ดังเนื้อหาในหนังสือ “ย้อนรอย ๑๐๐ ปี

โคราชวานิช” ที่ได้กล่าวถึงการค้าขายปลาจากโตนเลสาบกับเมืองหลักในอดีตของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือที่ราบสูงโคราช นั่นก็คือนครราชสีมา หรือที่รู้จักกันในนามโคราช ไว้อย่างน่าสนใจ ความตอนหนึ่งว่า

“...กองเกวียนพ่อค้านำปลาแห้ง ปลากรอบ จากพระตะบอง ประเทศกัมพูชา มาขายให้ชาวโคราช ที่บริเวณตลาดประตูผี (ประตูไชยณรงค์) ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ ...ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมืองโคราชมีความเจริญมากขึ้น เป็นศูนย์กลางการค้าขายของหัวเมืองทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพราะมีสินค้าที่พ่อค้าต้องการมากมาย เช่น หนังสัตว์ เขาสัตว์ นอแรด งาช้าง และไหม พวกพ่อค้าจากกรุงเทพฯ เดินทางมาซื้อสินค้าเหล่านี้ แล้วนำไปจำหน่ายที่กรุงเทพฯ และนำส่งออกไปขายยังต่างประเทศด้วย ...นอกจากมีการค้าขายระหว่างเมืองต่อเมืองในโคราช และเมืองอื่น ๆ ในภาคอีสานแล้ว ยังมีการค้าขายกับประเทศกัมพูชา โดยกองคาราวานเกวียนบรรทุกสินค้า เช่น เกลือสินเธาว์ ข้าว น้ำตาล ที่ชาวกัมพูชาต้องการมากไปขายที่กัมพูชา และจะนำปลาแห้ง ปลากรอบ ปลาเค็มจากเมืองพระตะบอง กลับมาขายยังเมืองโคราชด้วย...” (ย้อนรอย ๑๐๐ ปี โคราชวานิช, ม.ป.ป.)

เมืองสุรินทร์ในอดีต ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในเขตอีสานใต้ที่ประชากรส่วนใหญ่พูดภาษาเขมร และตั้งอยู่ไม่ไกลจากพนมดองเร็กเท่าใดนัก ก็อยู่บนเส้นทางและจุดแวะพักของกองคาราวานเกวียน ทั้งจากภายในจังหวัดและภายนอกจังหวัดเช่นกัน ดังที่ ครูประมวล พิศวงศ์ วัย ๘๐ ปี อดีตครูโรงเรียนเมืองสุรินทร์ซึ่งปัจจุบันตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสามแยกศาลเจ้า ไกล ๆ โรงพยาบาลสุรินทร์ เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า ในอดีตนั้น บริเวณใกล้ ๆ สามแยกศาลเจ้าซึ่งปัจจุบันคือที่ตั้งของชุมชน

สระโบราณนั้น ก็จะเป็นจุดแวะพักแรมของกองคาราวานเกวียนที่มาจากอำเภอสังขะที่เดินทางมาซื้อสินค้าในตัวเมืองสุรินทร์เพื่อนำไปขายต่อ ซึ่งปกติจุดแวะพักแรมของกองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะในตัวเมืองสุรินทร์ก็จะมี ๒ จุดคือบริเวณดงกล่าวและอีกที่ก็คือบริเวณที่ตั้งของวัดหนองบัว ที่อยู่ใกล้ ๆ กับสถานีขนส่งจังหวัดสุรินทร์ปัจจุบัน ทั้งนี้สินค้าอย่างหนึ่งที่กองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะ มาหาซื้อในตัวเมืองสุรินทร์นั้นก็คือเกลือสินเธาว์ที่ถูกส่งมาจากแถบอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ ครูประมวล พิศวงค์ ยังเล่าให้ผู้เขียนฟังอีกว่า บางครั้งกองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะก็จะเดินทางข้ามทุ่งกุลาร้องไห้ไปซื้อถึงแหล่งผลิตเกลือที่อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยใช้เวลาเดินทางร่วมสัปดาห์เลยทีเดียว (ประมวล พิศวงค์, สัมภาษณ์, ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒)

๕. เกลือสินเธาว์: สินค้าหลักจากที่ราบสูงโคราชสู่ที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร

ขณะที่ “ปลา” และ “ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากปลา” จากเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรหรือ โตนเลสาบ เป็นสินค้าหลักที่ถูกกองคาราวานเกวียนนำมาขายและแลกเปลี่ยนสินค้ายังที่ราบสูงโคราช “เกลือสินเธาว์” จากเขตทุ่งกุลาร้องไห้ของที่ราบสูงโคราช ก็เป็นสินค้าหลักที่ถูกกองคาราวานเกวียนนำมาขายและแลกเปลี่ยนสินค้ายังเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรเช่นกัน ทั้งนี้ก็สืบเนื่องมาความเป็นอยู่ของประชาชนทั้งบริเวณเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรและเขตที่ราบสูงโคราชตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันผูกพันอยู่กับปลาร้า (หรือปลาแดกในภาษาลาว) ซึ่งวัตถุดิบที่สำคัญที่ใช้ในกระบวนการถนอมอาหารชนิดนี้ก็คือ “เกลือ” เพราะเกลือ มีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ในด้านอาหารการกิน ไม่เพียงแต่เป็นเครื่องปรุงรส เกลือยังเป็นวัตถุดิบสำคัญในการถนอม

อาหารจำพวกหมักดองอีกด้วย ทำให้ในสมัยก่อนนั้นเกลือเป็นสินค้าที่มีราคาแพงมาก และเป็นสินค้าสำคัญที่ชาวเขมรในเขตประเทศไทยนำไปใช้แทนเงินเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับทางประเทศกัมพูชากลับมา

การถนอมอาหารด้วยวิธีหมักเนา หรือทำปลาเค็มนั้น ต้องใช้เกลือเป็นส่วนประกอบหลัก ดังนั้น การมีแหล่งเกลือสินเธาว์ของชาวอีสานในเขตที่ราบสูงโคราชนั้น จึงสัมพันธ์กับดินแดนบริเวณเขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ที่มีการจับปลากันเป็นอาชีพหลักมาแต่โบราณ โดยเกลือสินเธาว์จากเขตที่ราบสูงโคราช จัดเป็นสินค้าชั้นดีที่ส่งไปค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างกันด้วย

ในภาคอีสานมีชุมชนที่ผลิตเกลือในระดับอุตสาหกรรมโบราณมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในบริเวณบ่อพันขัน เขตทุ่งกุลาร้องไห้จังหวัดร้อยเอ็ด และบริเวณลุ่มน้ำสงครามแอ่งสกลนคร ดังนั้นที่ราบสูงอีสานจึงถือเป็นที่ราบสูงผืนใหญ่ที่สุดในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง เพราะสภาพธรณีวิทยามีชั้นหินเกลือและแร่โพแทชคุณภาพเยี่ยมทั่วมกระจายไปกว่า ๒ ใน ๓ ของพื้นที่ชุดดินที่เกิดจากการรุกของทะเลนี้ คือ หมวดหินมหาสารคาม (Maha Sarakham Formation) ที่เกิดในยุคครีเทเชียสตอนปลาย ประกอบด้วย หินดินดานเนื้อหยาบ และหินทรายแป้ง มีความหนาตามีสีแดงซีดถึงน้ำตาลปนแดง มีชั้นหินเกลือแทรกตัวอยู่ และหมวดหินภูทอก (Phu Tok Formation) เกิดในยุคครีเทเชียสตอนปลายถึงยุคเทอร์เชียรี ประกอบด้วยหินทรายเนื้อละเอียดถึงปานกลางแทรกด้วยหินตะกอนทราย สีน้ำตาลแดง (แอ่งเกลือชุมทรัพย์แดนอีสาน, ม.ป.ป.)

สุจิตต์ วงษ์เทศ (๒๕๔๙) กล่าวว่าอาณาจักรเกลือและเหล็กแห่งทุ่งกุลาร้องไห้ คือ แหล่งอารยธรรมแห่งลุ่มน้ำโขง มีบ่อพันขันเป็นแหล่ง

ทำเกลือที่ทำให้อีสานเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจ การเมืองของรัฐเจนละ โดยพบศิลาจารึกสมัยเจนละ ตั้งแต่ปากน้ำมูลจนถึงยโสธร มีการขุดค้นที่แหล่ง โบราณคดีตอนขุมเงิน ซึ่งตั้งอยู่ที่บ่อพันขัน (อำเภอ สุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ในปัจจุบัน) พบซากศาสนสถานเป็นศิลาจารึกพระนามกษัตริย์ชื่อจิตรเสนเกลือและเหล็กจึงเป็นทรัพยากรที่ค้าขายข้ามภูมิภาคทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายผู้คนที่เป็นบรรพบุรุษของคนในชุมชนสองฝั่งแม่น้ำโขง จะเห็นได้ว่าเกลือเป็นทั้งอาหารในชีวิตประจำวัน เป็นสินค้า และเป็นพลังงานใช้ลดจุดหลอมเหลวในการถลุงเหล็ก ที่ช่วยขับเคลื่อนสังคมในภูมิภาคนี้ให้ขยายตัวเป็นรัฐขนาดใหญ่ย้อนหลังกลับไปเมื่อราว ๓,๐๐๐ ปีมาแล้ว เกลือเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่ง มั่งมี และอำนาจ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดีทางอีสานที่ระบุว่ามีการทำเกลือสินเธาว์เป็นสินค้าส่งแลกเปลี่ยนซื้อขายถึงบริเวณทะเลสาบกำมพูชากับบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา และเคยใช้เป็นเครื่องมือแลกเปลี่ยนแทนเงินมาก่อน (บำเพ็ญ ไชยรักษ์, ๒๕๕๔)

ความเห็นดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับ ศรีศักร วลลิโถม (๒๕๔๖) ที่เห็นว่าเกลือเป็นแร่ธาตุที่ปฏิวัติสังคมอีสานมากกว่า ๓,๐๐๐ ปี ทั้งนี้ทั้งเกลือและเหล็กต่างก็เป็นสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดพัฒนาการทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม แก่ชุมชนในแอ่งโคราช บริเวณลุ่มน้ำชี-มูล ซึ่งมีทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแหล่งเกลือโบราณที่สามารถผลิตถึงขั้นอุตสาหกรรมทำให้เกิด “นครรัฐ” ขึ้นในภูมิภาคนี้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพบแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญในบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้และลำน้ำเสียว ในเขตตำบลบ่อพันขัน อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด การผลิตเกลือแหล่งนี้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงการค้าขายแลกเปลี่ยนข้ามแม่น้ำโขงไปที่ลาวและเวียดนาม รวมทั้งข้ามเทือกเขาพนมดงรักไปสู่ที่ราบลุ่มน้ำทะเลสาบ

เขมร ในเขตเมืองพระนครหรือกำมพูชา ที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าเกลือกับแอ่งโคราชในภาคอีสาน ดังจะเห็นได้จากการพบแหล่งผลิตเกลือขนาดใหญ่บนเส้นทางที่มุ่งไปสู่เขตทะเลสาบเขมร อาณาจักรที่รุ่งเรืองมีผู้คนหนาแน่นเช่นเมืองพระนครนั้น ต้องการใช้เกลือในปริมาณที่มาก เพราะทะเลสาบเขมรเป็นทะเลสาบน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นแหล่งสะสมพันธุ์ปลาที่สำคัญต้องใช้เกลือในการทำปลาแห้ง ปลาร้า และถนอมอาหาร (เรื่องเดียวกัน)

เส้นทางสายเกลือจากอีสานมีความสำคัญต่อผู้คนในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงไม่ต่างไปจากทางสายใหม่ที่เชื่อมโยงเศรษฐกิจระหว่างเอเชียกับยุโรป เพราะเกลือเป็นแร่ธาตุจำเป็น เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดอารยธรรมโลหะโดยเฉพาะเหล็ก จึงทำให้มนุษยพยายามแสวงหา ครอบครอง และพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อนำเกลือขึ้นมาใช้อย่างไม่หยุดยั้ง (บำเพ็ญ ไชยรักษ์, อ้างแล้ว)

ทั้งเหล็กและเกลือนอกจากจะเป็นผลิตผลทางอุตสาหกรรมแล้ว ยังเป็นสินค้าระยะไกลด้วย เพราะเป็นสิ่งที่ถูกส่งไปขายหรือแลกเปลี่ยนนอกภูมิภาค ถ้าหากพิจารณาร่องรอยโบราณวัตถุจากสถานที่สัมพันธ์กับเส้นทางคมนาคมแล้ว ก็อาจจะกล่าวได้ว่าสินค้าประเภทเหล็กและเกลือในภาคอีสานนั้น น่าจะถูกส่งไปยังภาคกลางในลุ่มน้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตกทางหนึ่ง ทางที่สองคือส่งไปทางตะวันออก ข้ามแม่น้ำโขงไปทางฝั่งลาว (อาณาจักรล้านช้าง) และเวียดนาม ส่วนทางสุดท้ายคือลงไปทางใต้ ข้ามเขาพนมดงรักไปสู่ที่ราบต่ำเขมร แถบลุ่มทะเลสาบเขมรในกำมพูชา ทั้งนี้ โดยเฉพาะเมืองพระนครหรือกำมพูชาที่อยู่ทางทิศใต้ของที่ราบสูงโคราชนี้ น่าจะเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่สัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนสินค้าเกลือกับแอ่งโคราช

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากกว่าบริเวณใดทั้งหมด เพราะตามแหล่งผลิตเกลือโบราณนั้นมักพบเศษภาชนะดินเผาเคลือบแบบขอมปะปนอยู่ด้วยเสมอ อีกทั้งบรรดาแหล่งผลิตเกลือใหญ่ ๆ ตามที่กล่าวมาแล้วก็ล้วนอยู่ในเส้นทางคมนาคมไปยังกัมพูชามากกว่าที่อื่น ๆ ทั้งนี้เพราะกัมพูชาเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรืองมีผู้คนหนาแน่น ความต้องการเกลือสินเธาว์ย่อมมีสูง และต้องการเป็นจำนวนมาก (ศรีศักร วัลลิโภดม, ๒๕๔๖)

เส้นทางสายเกลือภาคตะวันออกเฉียงเหนือข้างต้นนั้น มีความสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำชี ลุ่มแม่น้ำมูลลุ่มน้ำสงคราม และลุ่มแม่น้ำโขงมาแต่โบราณทำให้มองเห็นภาพการอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน การก่อตั้งชุมชน การประสานสัมพันธ์กันระหว่างชาติพันธุ์ต่าง ๆ จนเกิดความกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวทางด้านความเชื่อ จารีต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และการสร้างบ้านแปงเมืองจนมีอัตลักษณ์ของตนเองอย่างเด่นชัด นอกจากนี้ยังเชื่อมสัมพันธ์กับประเทศใกล้เคียง โดยมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับเกลือ จากดินแดนแห่งนี้ข้ามลำแม่น้ำโขงสู่ดินแดนของลาว เวียดนามและข้ามช่องเขาพนมดงรักไปยังราชอาณาจักรกัมพูชา เพราะราชอาณาจักรกัมพูชาก็มีความต้องการใช้เกลืออย่างมหาศาล ในการถนอมอาหารที่ได้จากปลาในทะเลสาบ เกลือจึงเป็นแร่ธาตุที่ปฏิบัติสังคมชาติพันธุ์อีสาน (วีระ สุดสังข์, ๒๕๕๖)

สำหรับแหล่งเกลือที่กองคาราวานเกวียนจากแหล่งที่ราบสูงโคราชนำไปขายและแลกเปลี่ยนกับปลาและผลิตภัณฑ์จากปลา ณ ที่ราบลุ่มตอนล่างนั้น น่าจะมีหลายแหล่งด้วยกัน แต่จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่าในกรณีของ

กองคาราวานเกวียนในเขตจังหวัดสุรินทร์นั้น มักจะซื้อหาเกลือจาก ๓ แหล่งด้วยกันคือ แหล่งที่หนึ่งคือซื้อที่ตัวเมืองสุรินทร์ ที่มีพ่อค้าจากทางอีสานเหนือ (จังหวัดมหาสารคาม) นำมาส่งตามร้านค้าในตัวเมืองสุรินทร์ แหล่งที่สองคือ แถบทุ่งกุลาร้องไห้ โดยเฉพาะในเขตอำเภอท่าตูม อำเภอชุมพลบุรี อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และอำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเกลือที่สำคัญแหล่งหนึ่งของอาณาจักรแห่งนี้ และแหล่งที่สามคือ แถบอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งถือว่าเป็นขอบของทีลุ่มแอ่งโคราชที่ต่อเนื่องกับทีลุ่มแอ่งสกลนคร และอยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดสุรินทร์ราว ๆ ๑๕๐ กิโลเมตร โดยเฉพาะในบริเวณหนองบ่อ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำเสียวใหญ่ ที่ไหลผ่านเขตตอนบนทุ่งกุลาร้องไห้ ผ่านทางจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ด และลงสู่แม่น้ำมูลที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ

ฉะนั้น เมื่อเมืองปัตตอมบอง และอุดอเมียนเจย รวมทั้งเมืองอื่น ๆ ในที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมร ซึ่งอุดมไปด้วยปลาจำนวนมาก เกลือจึงมีความสำคัญและจำเป็นสำหรับการแปรรูปปลา หากแต่บริเวณดังกล่าวไม่ใช่แหล่งผลิตเกลือ จำต้องพึ่งพาเกลือจากแหล่งผลิตเกลือที่อยู่ใกล้เคียง และแหล่งนั้นก็คือแหล่งผลิตเกลือบริเวณที่ราบสูงโคราชนั่นเอง เพราะไม่อาจนำเข้าเกลือจากเมืองชายทะเลซึ่งอยู่ไกลออกไปได้ เนื่องจากการคมนาคมที่ลำบาก สำหรับพ่อค้าชาวสุรินทร์ที่ค้าขายเกลือให้กับชาวเขมรบริเวณที่ราบลุ่มตอนล่างนั้น จะไปรับซื้อเกลือสินเธาว์มาจากเมืองร้อยเอ็ด ชุมพลบุรี ท่าตูม และบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ แล้วนำไปขายต่อโดยขนส่งทางกองคาราวานเกวียนผ่านทางช่องจอม (กรมศิลปากร, ๒๕๕๐)

นอกจากนี้ ความจำเป็นที่เขตที่ราบลุ่ม โตนเลสาบจะต้องนำเกลือเข้าจากประเทศไทยนั้น ยังมีหลักฐานชัดเจนอีกประการหนึ่งก็คือ ชื่อเรียกสถานที่ในเขตชายแดนไทย-กัมพูชา นั่นก็คือ บ้านโรงเกลือ ตำบลคลองลึก อำเภอรัฐประเทศ จังหวัดสระแก้ว ซึ่งปัจจุบันกลายมาเป็น “ตลาดโรงเกลือ” ในอดีตตรงบริเวณนั้นเป็นสถานที่ใช้เก็บเกลือเพื่อนำไปขาย ให้กับชาวกัมพูชานำไปใช้ทำปลาเค็ม ต่อมาความจำเป็นต้องใช้เกลือลดน้อยลง ประกอบกับเกิดภัยการสู้รบภายในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ - ๒๕๓๖ ทำให้การนำเข้าเกลือจากประเทศไทยยุติลง

สาเหตุที่ชาวเขมรในเขตที่ราบลุ่ม โตนเลสาบนิยมใช้เกลือจากเขตที่ราบสูงโคราชหรือภาคอีสานของไทยนั้น ก็เป็นเพราะเหตุผลหลัก ๒ ประการ คือ (พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, อ้างแล้ว)

ประการแรก ในเขตภาคเหนือของประเทศไทยไม่มีแหล่งเกลือสินเธาว์เลย เพราะเกลือสินเธาว์มีเฉพาะในเขตภาคอีสานของไทยเท่านั้น แหล่งเกลือส่วนใหญ่พบได้ในเขตลุ่มน้ำมูล เป็นอุตสาหกรรมที่ทำกันมาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในบันทึกของเอเจียน แอมมอนิเยร์ ได้กล่าวถึงการผลิตเกลือว่าพบได้ทั่วไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในลุ่มน้ำมูล

ประการที่สอง แม้ในประเทศไทยจะสามารถผลิตเกลือสมุทรได้ แต่ก็เป็เกลือที่ไม่เหมาะกับการหมักปลาเพื่อทำปลาร้าเหนียว เพราะเกลือสินเธาว์มีเปอร์เซ็นต์ของเกลือในปริมาณสูง คือประมาณร้อยละ ๙๐ เมื่อเทียบกับเกลือสมุทรที่มีน้อยกว่าคือประมาณร้อยละ ๘๐ เกลือสมุทรจึงหมักปลาร้าเหนียวได้ไม่ดี เพราะมีน้ำปนอยู่มาก เพราะถ้าหมักอาจทำให้ปลาเน่าหรือขึ้นหนอง

และเกลือยังมีเม็ดขนาดใหญ่ทำให้เกลือไม่ซึมเข้าเนื้อปลามากนัก

จากที่ได้นำเสนอไปจะเห็นได้ว่าเกลือสินเธาว์จากภาคอีสานหรือเขตที่ราบสูงโคราช ที่ถูกลำเลียงโดยกองคาราวานเกวียนเพื่อไปขายยังที่ราบลุ่มโตนเลสาบนั้น เป็นสินค้าทางเศรษฐกิจสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนสองฟากฝั่งพรมตองแรก ก่อให้เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมตามมา

๖. เรื่องเล่าเกี่ยวกับการค้าขายโดยกองคาราวานเกวียนระหว่างเขมรสุรินทร์กับเขมรกัมพูชา สำหรับเนื้อหาที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็นหลักฐานยืนยันถึงการสร้างพื้นที่ร่วมทางวัฒนธรรมของผู้คนในภูมิภาคอาเซียน (ASEAN) นับแต่อดีต โดยเป็นเรื่องราวที่เล่าขานกันปากต่อปากจนตกทอดถึงปัจจุบันเกี่ยวกับความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจระหว่างเขมรสุรินทร์กับเขมรกัมพูชา โดยเฉพาะกรณีของเมืองพระตะบอง เสียมเรียบ ศรีโสภณ อุดรมิชัย ผ่านกองคาราวานเกวียนโบราณของชาวเขมรสุรินทร์ที่รอนแรมไปซื้อปลาแห้งยังที่ราบลุ่มโตนเลสาบ ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการศึกษาจากเอกสารดังต่อไปนี้

เรื่องที่ ๑ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์: กรณีคุณปุ่นม ชินนาค

กรณีต่อไปนี้เป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ลูกหลานของคุณปุ่นม ชินนาค ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านโคกกระชาย ตำบลสลักได อำเภอเมืองจังหวัดสุรินทร์ ผ่านความทรงจำเกี่ยวกับการเดินทางไปค้าขาย ณ ที่ราบลุ่มโตนเลสาบของท่าน โดยผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยลูกชายทั้ง ๒ คนของท่าน คือ คุณพ่อหอม ชินนาค ชาวบ้านเสม็ดน้อย หมู่ที่ ๖

ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบัน อายุ ๙๖ ปี (ปี พ.ศ. ๒๕๕๘) และคุณพ่อเหม ชินนาค ชาวบ้านโคกกระชาย หมู่ที่ ๒ ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบัน อายุ ๘๕ ปี (ปี พ.ศ. ๒๕๕๘)

ทั้งสองท่านได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า บิดาของท่านคือ คุณปู่ถม ชินนาค ซึ่งตั้งบ้านเรือน อยู่ที่บ้านโคกกระชาย ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เคยพากองการาวานเกวียนเป็น พาหนะเดินทางลงไปซื้อปลาร้า ปลาแห้ง ปลาอย่าง รมควัน (ปลากรอบ) ปลาเค็ม และไข่ปลาจาก ทะเลสาบเขมร ณ จังหวัดพระตะบองและเสียมเรียบ สำหรับเส้นทางที่ใช้ในการเดินทางนั้น ส่วนใหญ่จะใช้ช่องทางผ่านช่องจอม อำเภอสังขะ (ขณะนั้นยังไม่ได้จัดตั้งอำเภอกาบเชิง) เวลาไปเขมร มักจะเป็นที่รู้จักและเรียกกันในหมู่คนท้องถิ่นว่า “ไปเอาปลาร้า” (เช่นเดียวกับในอดีต เวลาคนทั่วไป

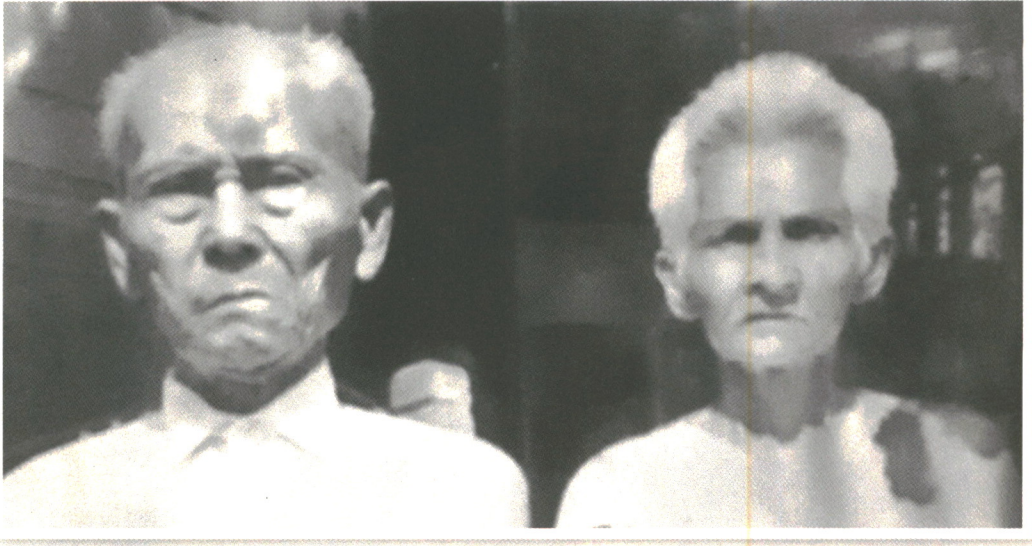
เรียกปลาร้าที่วางขายที่ตลาดเมืองสุรินทร์ว่า “ปลาร้า เขมร”) เส้นทางที่ใช้ในการขับเคลื่อนไปขายยังเมือง เขมรก็คือ เริ่มจากบ้านโคกกระชาย – บ้านโคก กระตวน – บ้านกระวัน (ตามาดปวง) – บ้านไทร (ตำบลบ้านไทร) – กาบเชิง (บ้านด่าน) – ช่องจอม- โอร์เสม็ด

เป็นที่น่าสังเกตว่า กรณีของ คุณปู่ถม ชินนาค นั้น คุณพ่อหอม กับคุณพ่อเหม ชินนาค ซึ่งเป็นลูกชายเล่าว่า โดยมากแล้วท่านมักจะเดินทางไป คำขายคนเดียว ทั้งนี้เพราะท่านมีเพื่อนสนิทหรือ “เกลอ” (“เสี่ยว” ในภาษาอีสาน) อยู่ตลอดเส้นทาง เป็นจำนวนมาก ทั้งฝั่งไทยและฝั่งกัมพูชา ที่สามารถ ฟังพาอาศัยได้ไม่ว่าจะเป็นที่หลับที่นอน การนำทาง การช่วยเหลือในการคัดล่อเกวียนเพื่อไม่ให้ติดชอก หินระหว่างเดินทางผ่านเทือกเขาพนมดงรัก เป็นต้น

ภาพที่ ๔ และ ภาพที่ ๕ คุณพ่อหอม ชินนาค (ใส่หมวก) และคุณพ่อเหม ชินนาค น้องชาย ที่บ้านของคุณปู่ถม ชินนาค ณ บ้านโคกกระชาย ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ที่มา: รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค

ภาพที่ ๖ คุณปู่ม ชินนาค ผู้ที่เดินทางด้วยเกวียนค้าขายปลาและเกลือระหว่างสุรินทร์กับที่ราบลุ่มดอนเสลาบ
ในอดีต ถ่ายรูปกับภรรยาคือคุณย่าเมี่ยง ชินนาค
ที่มา: รองศาสตราจารย์สมหมาย ชินนาค

เครือข่าย “เกลือ” ของคุณปู่มข้างต้น นอกจากจะมีประโยชน์ต่อการค้าขายข้ามพรมแดน อันเป็นอาชีพที่สำคัญของท่านแล้ว ยังมีประโยชน์ ในยามที่วัวควายจากไทย (สุรินทร์) ถ้าหายไปที่เขมร (ถูกขโมย) คนก็จะมาขอให้คุณปู่มไปตามมาให้ ท่านก็จะไปหาเพื่อน (เกลือ) ชาวเขมรไปตามมาให้ นำกลับมาคืนเจ้าของโดยไม่ต้องเสียเงินค่าไถ่ แม้แต่สัตว์ต่างค์แดงเดียว หรือแม้แต่ในฝั่งไทยก็เช่นกัน ดังมีอยู่ครั้งหนึ่ง ขากลับจากเขมรเมื่อข้ามพนมดงรัก มาแล้ว คุณปู่มเกิดไม่สบายจึงปลดควายออกจาก แอ็กเกวียนผูกไว้ ตัวท่านก็นอนพัก ชมด้วยพิซไซ้ แต่ควายหลุดจากที่ผูก วิ่งกลับมาบ้าน และช่วงที่ ควายวิ่งผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ นั้น คนในหมู่บ้านนั้น ๆ ก็จะมีรู้ว่าเป็นควายของท่าน จะไล่ต้อนส่งมายัง หมู่บ้านต่อ ๆ มา จนมาถึงบ้านยาง และบ้านจันรม

คนในหมู่บ้านดังกล่าวจึงได้เดินทางมาบอกยายเมี่ยง ภรรยาของคุณปู่ม ให้ไปรับเอาควายคืน และยาย เมี่ยงจัดหาคนนำพาควายทั้งคู่กลับไปยังที่ว่าคุณปู่ มอยู่ เพื่อเยี่ยมเกวียนพากลับมาบ้าน

สินค้าหลักๆ ที่คุณปู่ม ชินนาค นำบรรทุก ใส่เกวียนไปขายยังฝั่งกัมพูชาส่วนใหญ่ก็คือเกลือ สินเธาว์ หรือในภาษาถิ่นเขมรเรียกว่า “มะเม็ลทอ” ซึ่งจะปรับซื้อมาจาก “คนลาว” แถบทุ่งกุลาร้องไห้ (คาดว่าน่าจะเป็นแถว ๆ อำเภอรัตนบุรี จังหวัด สุรินทร์ หรืออำเภอพนมพิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด) นอกจากนี้สินค้าที่นำไปขายอีกอย่างก็คือเสื้อผ้าที่ ลูกสาวคือ ป้าโพธิ์ กับลูกชายคือ พ่อหอม เย็บด้วย ตนเอง เป็นเสื้อแบบคอกระเช้าของผู้หญิง (คุณพ่อหอม ชินนาค, สัมภาษณ์, ๖ ธันวาคม ๒๕๕๘)

ภาพที่ ๗ กองคาราวานเกวียนที่มีประทุนกำลังจอดพักใกล้ๆ กับลำห้วยสายหนึ่งในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่คณปุ่นุมเดินทางด้วยเกวียนที่มีประทุนมาหาซื้อเกลือเพื่อที่จะนำไปขายยังเขตโตนเลสาบเขมร
ที่มา: สุกัญญา เบนเนิด.

คุณพ่อหอมเล่าว่า การเดินทางไปค้าขายแต่ละครั้งของคุณปุ่นุมนั้น ใช้เวลาในการเดินทางแต่ละครั้งประมาณ ๑-๒ เดือน ส่วนใหญ่ท่านไปค้าขายและรับซื้อปลาร้าจากบ้านจ้องกลับบ้านบ๊ะจรง เมืองพระตะบอง และท่านเคยเดินทางไปจนถึงจังหวัดกำแพงจาม กำแพงม ซึ่งตั้งอยู่ตอนในของประเทศกัมพูชาด้วย เนื่องจากบริเวณแถบนั้นมีปลาชุกชุม อีกทั้งยังมีรสชาดีอร่อยอีกด้วย

ช่วงเวลาที่เดินทางก็คือช่วงที่ว่างเว้นจากฤดูทำนา ทั้งนี้หากเป็นการเดินทางเป็นกองคาราวาน จำนวนเกวียนที่ร่วมเดินทางในแต่ละครั้งนั้นไม่ต่ำกว่า ๖-๘ เล่ม ผู้เดินทางเป็นผู้ชายทั้งหมดและเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันหรือหมู่บ้านใกล้ ๆ กัน และด้วยเหตุที่การเดินทางในแต่ละครั้งค่อนข้างใช้ระยะเวลาอันยาวนานและมีอันตรายทั้งจากโจรผู้ร้ายและไข้ป่า ทำให้ผู้ที่เดินทางทุกคนมักจะต้องเรียน

รู้เรื่องเวทมนต์คาถาสำหรับใช้ในการป้องกันตัว

สำหรับเพื่อน ๆ กองคาราวานเกวียนที่
เคยไปด้วยกันกับคุณปู่หนุ่มที่คุณพ่อหอม ชินนาค
ลูกชายพอจะจำได้ก็มี คุณตาฮือ (หรือกงฮือ)
บ้านกาเกาะ ตำบลบุฤาษี อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์
และ คุณตาบุญ บ้านจะแกแสรง ตำบลตาอ้ออง
อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

การพักของกองคาราวานเกวียนนั้น
ผู้เป็นหัวหน้าจะเป็นผู้เลือกทำเลที่เหมาะสม
หยุดพัก โดยใช้วิธีเอาเกวียนล้อมรอบ เอาวั
เข้าไปอยู่ตรงกลาง เพื่อป้องกันพวกเสือมากัดกิน
และโจรผู้ร้ายที่จะมาลักเอาไป พร้อมทั้งก่อไฟไว้
ตรงกลาง ขณะที่เจ้าของเกวียนจะนอนอยู่ใต้ถุน
เกวียนของใครของมัน และตั้งเวรยามเอาไว้
เพื่อรักษาความปลอดภัยจากพวกโจรผู้ร้าย

นอกจากนี้ ปู่หนุ่ม ไม่ได้เป็นแต่เพียง
พ่อค้าเร่ดังเช่นคนอื่น ๆ หากแต่ยังเป็น “หมอยา”
แผนโบราณด้วย เพราะมีความรู้เรื่องยาสมุนไพร
และคาถาอาคมมาก โดยเฉพาะการรักษาผี (พิช)
มะเร็ง ถอนพิษงู ทำให้การเดินทางไปค้าขายที่
กัมพูชาแต่ละครั้งนั้น ได้มีโอกาสได้ไปรักษาคนเจ็บ
ป่วยตามรายทางด้วย เพราะปู่หนุ่มมีความรู้ทั้งเรื่อง
สมุนไพรและการเป่า จึงมักได้รับเชิญให้ไปรักษา
คนเจ็บป่วยอยู่บ่อย ๆ ยังผลทำให้ปู่หนุ่มมีเครือข่าย
กับผู้คนทางตอนใต้พนมดงรักเป็นจำนวนมาก

เรื่อง ๒ กองคาราวานเกวียนของกงต๋อง
และคุณยายกร แซ่ลี คหบดีแห่งเมืองสุรินทร์

ขณะที่คุณปู่หนุ่ม ชินนาค มักจะเดินทาง
นำเกลือจากที่ราบสูงโคราชไปขายและแลกเปลี่ยน
กับปลาที่เขตที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรโดยลำพังด้วย
ควายเทียมเกวียนนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวก็มีกอง

คาราวานเกวียนเทียมวัววันบร้อยเล่มจากเมืองสุรินทร์
ที่นำเอาเกลือไปขายและซื้อปลาและปลาร้าจากเขต
ที่ราบลุ่มทะเลสาบเขมรเช่นกัน นั่นก็คือกองคาราวาน
เกวียนของกงต๋องและคุณยายกร แซ่ลี คหบดี
แห่งเมืองสุรินทร์ในยุคนั้น และจากข้อมูลที่คุณเขียน
ได้รับนั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นกองคาราวานเกวียน
ที่มีจำนวนมากที่สุดในยุคนั้นก็ว่าได้ ดังจาก
คำบอกเล่าของทายาทของท่าน คือ คุณครูพงศ์ทิพย์
สมชอบ มุกดาสนธิ อดีตคุณครูโรงเรียนเมืองสุรินทร์
ซึ่งเป็นหลานสาว ต่อไปนี้

กงต๋อง มาจากเมืองจีนตั้งแต่สมัย
สงคราม โดยมากับเครื่องบิน ทำหน้าที่เป็นกูก
เมื่อมาแล้วก็อยู่เลย ไม่ได้กลับ กงพูดไทยไม่ได้เลย
ขณะที่คุณยายกรก็พูดไทยไม่ได้เช่นกัน พูดได้แต่
ภาษาเขมร (ไม่แน่ชัดว่าท่านทั้งสองใช้ภาษาใดในการ
สื่อสารกัน-ผู้เขียน) แต่ทั้งสองท่านก็ได้แต่งงานกันใน
ที่สุด ด้วยเหตุที่เป็นคนจีน แม้วางต๋องและคุณยาย
กรจะพูดภาษาไทยไม่ได้ แต่คงด้วยเพราะความเป็น
คนจีนที่มีนิสัยการค้าขายติดตัวมาตลอด จึงทำให้ทั้ง
สองท่านยึดการค้าขายเป็นอาชีพหลักในการสร้าง
ฐานะของครอบครัว และอาชีพที่ทำให้ท่านทั้งสอง
ร่ำรวยจนกลายเป็นคหบดีคนหนึ่งของเมืองสุรินทร์
ในยุคนั้นก็คือ การค้าขายโดยใช้กองคาราวานเกวียน
เทียมวัวแบบมีประทุนบรรทุกเกลือและสินค้าจากดิน
แดน “เขมรสูง” (คือที่ราบสูงโคราช) ไปขายยังดิน
แดน “เขมรต่ำ” (คือประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน) ใน
เขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบ (Tonle Sap) แล้วซื้อหาปลา
และผลิตภัณฑ์แปรรูปจากปลาคือปลาลายังและ
ปลาร้าจากเขตทะเลสาบเขมรรวมทั้งผ้าไหมมาขาย
ที่ตัวเมืองสุรินทร์

ภาพที่ ๘ คุณยายกร และลูกหลาน ถ่ายรูปหน้าโรงแรมของตนเอง ในภาพประกอบด้วย ดร.วุทธิพันธุ์ ปรัชญพฤทธิ (อาจารย์คณะวิทยาศาสตร์ ม.มหิดล) นายวีรพงศ์ ปรัชญพฤทธิ (ถึงแก่กรรม) คุณยายกร แซ่ลี นางพวงศลิ้น ปรัชญพฤทธิ (เด็กที่ถูกอุ้มคือ นายวรัชพล ปรัชญพฤทธิ) นายวิเชียร ปรัชญพฤทธิ อดีตสรรพากร จ.ระนอง และครูโรงเรียน สุรินทรศึกษา และสุดท้ายคือนางวันเพ็ญ ปรัชญพฤทธิ (ตั้งตระกูล) ส่วนผู้ชายที่ยืนด้านหลังสองคนนั้นเป็นคนที่มา พักอยู่กับครอบครัวเพื่อมาเรียนหนังสือ
ที่มา: อัลบั้มรูปของคุณครูพงศ์ทิพย์ สมชอบ มุกดาสนิท

ภาพที่ ๙ คุณยายกร แซ่ลี
ที่มา: ภาพจากอัลบั้มรูปของคุณครูพงศ์ทิพย์ สมชอบ
มุกดาสนิท

สำหรับกองคาราวานเกวียนของคุณยายกร และก๋งต๋องนั้น แม้จะไม่ทราบจำนวนเกวียน ในกองคาราวานเกวียนที่ชัดเจน แต่คุณครูพงศ์ทิพย์ กล่าวว่าน่าจะมีร่วม ๆ ร้อยเล่มเลยทีเดียว เพราะ เมื่อครั้งที่คุณครูพงศ์ทิพย์ยังเด็กนั้น ก็จะพบว่า เมื่อถึงช่วงที่คุณยายกรและก๋งต๋องจะเดินทาง ลงไปเมืองเขมรนั้นจะมีเกวียนมากมายมาจอดไว้ ทั้งในบริเวณบ้านที่มีเนื้อที่นับสิบไร่ และจำนวนหนึ่ง ที่นำไปจอดอยู่ที่บ้านของคนงานก็จะมาจอดไว้ บริเวณถนนด้านนอกบริเวณบ้าน ในการเดินทาง นำกองคาราวานเกวียนเทียมวัวบรรทุกลินค้าโดยเฉพาะเกลือไปขายยังเขตเขมรเท่านั้น คุณยายกร และก๋งต๋องมักจะร่วมเดินทางไปด้วยทุกครั้ง

อันสะท้อนถึงความเด็ดเดี่ยวและจิตใจที่แข็งแกร่งของคุณยายกรได้เป็นอย่างดี อีกทั้งท่านเองก็ยังเป็นผู้ที่บังคับเบรียนด้วยตนเองในบางครั้ง จนนำมาซึ่งสาเหตุที่ทำให้ตาข้างหนึ่งของท่านบอดสนิทเนื่องจากถูกชนหางของวัวสะบัดมาถูกที่บริเวณแก้วตาจนทำให้แก้วตาแตก และเนื่องจากการเดินทางไปค้าขายที่เขมรแต่ละครั้งต้องใช้เวลาานหลายสัปดาห์ ยายกรจึงฝากให้น้องชายที่ชื่อตาตลเป็นคนคอยดูแลลูก ๆ ของท่านรวมทั้งดูแลบ้านแทน ทั้งนี้เนื่องจากการเดินทางไกลและใช้เวลาาน จึงต้องมีการเตรียมเสบียงอาหารสำหรับการเดินทางด้วย ซึ่งอาหารอย่างหนึ่งที่คุณยายกรมักจะเตรียมไปด้วยทุกครั้งก็คือ “บายกริม” ซึ่งเป็นข้าวสุกที่เหลือจากการรับประทานแต่ละมื้อ นำไปตากแห้ง นำมาคั่วแล้วคลุกใส่เนื้อมะพร้าวขูดและน้ำตาล เป็นอาหารที่สามารถเก็บไว้ได้นานหลายสัปดาห์เลยทีเดียว นอกจากนี้ก็ยังมีขนมท็อฟฟี่ ที่คุณยายกรจะทำการนำเอาน้ำตาลมากวนกับกะทิจนเหนียวแล้วเทลงบนกาทกล้วย ทั้งไว้พอเย็นแล้วใช้มือคลึงให้กลม ๆ ห่อด้วยใบตองแห้ง เอาไว้อมระหว่างเดินทาง ซึ่งต่อมาคุณครูพงศ์ทิพย์เล่าว่า ตอนหลังคุณยายกรก็ทำให้ขนมท็อฟฟี่พวกหลาน ๆ กิน แล้วหลาน ๆ ก็นำเอาไปขายที่โรงเรียนด้วย

เส้นทางกองคาราวานเกวียนของคุณยายกรและก๋งต๋อง จะเริ่มจากบ้านในตัวเมืองสุรินทร์ที่อยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเมืองติดถนนเส้นสุรินทร์-สังขะ บริเวณคันคลองชลประทานไปยังบ้านโคกกระชาย ตำบลสลักได อำเภอเมือง (ตามเส้นทางสุรินทร์-สังขะ) เพื่อพักรับประทานอาหารเช้าที่นั่น จากนั้นก็ผ่านป่าสนหนองคู (ปัจจุบันคือวนอุทยานป่าสนหนองคู ตำบลทับทัน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์) ซึ่งคุณยายกรเล่าให้คุณครูพงศ์ทิพย์ฟังว่าเป็นบริเวณที่มีขนาดใหญ่ชุกชุม

มากด้วย และบริเวณป่าสนหนองคูนี้ยังเป็นที่พักแรมของกองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะที่เดินทางนำสินค้าไปขายในตัวเมืองสุรินทร์และซื้อสินค้าจากตัวเมืองสุรินทร์ไปขายที่ตัวอำเภอสังขะอีกด้วย โดยสินค้าจากอำเภอสังขะมักจะเป็นของป่า ไม่ว่าจะเป็นน้ำผึ้ง สัตว์ป่า เปลือกไม้ สมุนไพร เป็นต้น ทั้งนี้กองคาราวานเกวียนจากสังขะบางกลุ่มหากไม่พักบริเวณนี้ก็อาจจะไปพักบริเวณตัวอำเภอลำดวนปัจจุบัน โดยระยะเวลาในการเดินทางไป-กลับของกองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะไปยังเมืองสุรินทร์นั้นประมาณ ๔ วัน

สำหรับกองคาราวานเกวียนของคุณยายกรและก๋งต๋องนั้น กว่ากองเกวียนจะเดินทางผ่านป่าสนแห่งนี้ก็เป็นเวลาบ่ายแก่ ๆ ไปแล้ว ทำให้กองคาราวานเกวียนต้องแวะพักแรมที่ห้วยทับทันซึ่งอยู่ไม่ไกลจากป่าสนหนองคูเท่าใดนัก บริเวณนี้แต่เดิมเรียกว่า “เสราะสตีง” (แปลว่า “บ้านห้วย”, เสราะ หมายถึงบ้าน สตีง หมายถึงห้วย) ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลทับทัน ห่างจากตัวอำเภอสังขะประมาณ ๙ กิโลเมตร) ซึ่งในอดีตนั้นมีความกว้างมากน่าจะร่วม ๆ ๒๐๐ เมตร ผู้คนจะข้ามได้เฉพาะหน้าแล้งเท่านั้น แม้แต่ในปัจจุบัน ก็จะพบว่ามีสะพานข้ามห้วยทับทันถึง ๓ แห่งด้วยกัน โดยสะพานแห่งสุดท้ายมีความยาวร่วม ๓๐ เมตรเลยทีเดียว การพักแรมของคาราวานเกวียนคุณยายกรและก๋งต๋องนั้นจะมีการจัดกองเกวียนเป็นรูปร่างกลม ก่อกองไฟให้แสงสว่าง จัดเวรยามและนำวัวมาผูกรวมกันไว้ตรงกลาง บริเวณห้วยทับทันนี้ นอกจากจะมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์แล้ว ยังมีจระเข้จำนวนมากอีกด้วย ถึงขนาดว่าเคยมีจระเข้แอบคลานมาลักรัวเอาไปกินก็มี

จากนั้นวันรุ่งขึ้นเมื่อข้ามห้วยทับทันแล้วกองคาราวานเกวียนก็ออกเดินทางต่อไปยังบ้านดม

ตำบลม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ ที่นั่นจะเป็นจุดแวะพักที่สำคัญของกองคาราวานเกวียนคุณยายกร เพราะคุณยายกรซื้อที่ดินอยู่ที่นี่ด้วย มีบ้านและกระท่อมสำหรับพักกองคาราวานเกวียนอีกจุดหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดสุดท้ายก่อนที่จะข้ามไปสู่เขต “เขมรต่ำ” ปัจจุบันเป็นบ้านของท่านอาจารย์พิชัย สิงห์ชัย อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านตมจากจุดพักกองคาราวานเกวียนสุดท้ายที่บ้านตมนี้ ช่องทางที่จะเข้าสู่เขต “เขมรต่ำ” นั้นก็มีหลายช่องทางด้วยกัน ซึ่งจากการลงการสำรวจของผู้เขียนก็พบว่า “ช่อง” ที่ใกล้ที่สุดก็คือช่องบ้านตาตุม ตำบลตาตุม ซึ่งอยู่ห่างจากบ้านตมประมาณ ๑๗ กิโลเมตร ส่วนช่องถัดไปก็ได้แก่ ช่องพริก บ้านตระเวง อำเภอบัวเขต อยู่ห่างจากบ้านตมประมาณ ๒๐ กิโลเมตร และสุดท้ายคือช่องจอม อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งแม้ว่าจะอยู่ห่างจากบ้านตมไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณเกือบ ๓๐ กิโลเมตร แต่จัดเป็นช่องทางที่กองคาราวานเกวียนนิยมนำสินค้าโดยเฉพาะเกลือจากเขตที่ราบสูงโคราชลงไปขายยังเขต “เขมรต่ำ” หรือเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบมากที่สุด เนื่องจากเป็นช่องทางที่เกวียนสามารถขึ้นลงค่อนข้างสะดวก

อย่างไรก็ดี เพื่อเป็นการตรวจสอบว่าช่องทางที่กองคาราวานเกวียนของคุณยายกร และก๋งต้อง ใช้เป็นทางลงไปยัง “เขมรต่ำ” ว่าน่าจะเป็นช่องทางใดแน่ ผู้เขียนจึงได้ร่วมกับท่านอาจารย์พิชัย สิงห์ชัย อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านตมพร้อมคณะ ลงสำรวจและสอบถามกับชาวบ้านในพื้นที่ เจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนฐานปฏิบัติการช่องพราณ ฐานปฏิบัติการช่องตาตุม ประชาชนชาวบ้าน รวมทั้งนายทหารชาวกำพูชาที่ตั้งฐานบริเวณช่องตาตุม ก็สันนิษฐานว่ากองคาราวานเกวียนของคุณยายกรและก๋งต้องน่าจะใช้ช่องทางที่เป็น “ช่องเขา” สำหรับขนสินค้าลงไปยังที่ราบลุ่ม

โตนเลสาบอยู่ ๔ ช่องทาง ช่องแรกคือ ช่องโอบะลัน ในเขตบ้านโอบะลัน หมู่ที่ ๓ ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต ซึ่งเป็นชุมชนโบราณอีกแห่งหนึ่งในบริเวณแถบนี้ ดังปรากฏซากของฐานปราสาทโบราณที่อยู่ในอ่างเก็บน้ำทำนบซึ่งเป็นอ่างเก็บน้ำของหมู่บ้าน หรือชื่อที่ชาวบ้านมักเรียกว่า “ตะเปียงรุน” และในเขตบ้านโอบะลันนี้ ผู้คนทั้ง ๒ ฝั่งพนมดงรักต่างมีความเกี่ยวดองทางการแต่งงานค่อนข้างมาก ช่องที่สองก็คือช่องบ้านจรัส หมู่ที่ ๑ ตำบลจรัส อำเภอบัวเขต ซึ่งมีเส้นทางเกวียนลงไปยังที่ราบเขมรต่ำด้วย ช่องที่สามคือช่องตาตุม แม้จะอยู่ใกล้แต่ก็พบว่าภูมิประเทศมีความลาดชันมาก ในอดีตจึงเป็นช่องทางการขนส่งสินค้าจากฝั่งกำพูชาขึ้นมาโดยใช้คนหาบเป็นหลัก โดยกองเกวียนจากฝั่งไทยที่นำสินค้าไปขายและซื้อสินค้าจากกำพูชากลับไปก็จะไปจอดคอยอยู่ด้านบน ในอดีตการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้านี้ระหว่างกองเกวียนจากฝั่งไทยกับบรรดาพ่อค้าแม่ค้ากำพูชาที่ใช้การหาบสินค้ามาขายบริเวณช่องตาตุนั้นค่อนข้างคึกคักเลยทีเดียว ดังคำบอกเล่าของคุณตาอาด (สะอาด เสนา) อายุ ๖๔ ปี อยู่บ้านเลขที่ ๘๕ หมู่ ๗ บ้านคณา ตำบลตาตุม ที่ว่ามักจะมีหมอลำจากฝั่งไทยมาลำเพื่อขอข้าวและปลาอยู่เนือง ๆ นอกจากนี้คุณพ่อสมทอง เกิดโศกปราชนุชาชาวบ้านวัย ๘๐ ปีที่มีคุณพ่อซึ่งนำเกวียนไปบรรทุกปลาจากเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบ ยังให้ข้อมูลเพิ่มเติมอีกว่า ช่องตาตุมยังเป็นช่องทางขบวนหมอลำจากตำบลเมืองสิงห์ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุรินทร์ นิยมใช้เป็นเส้นทางหลักในการลงไปจับปลาล่องป่าในประเทศกำพูชาเป็นประจำทุกปีในอดีตอีกด้วย

ส่วนช่องที่สี่คือ ช่องจอม ที่ปัจจุบันอยู่ที่ตำบลด่าน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งคาดว่าน่าจะเป็นช่องทางที่กองคาราวานเกวียนของคุณยายกรและก๋งต้อง ใช้เป็นเส้นทางลงไปยังที่ราบ

โตนเลสาบเขมรมากที่สุด เพราะเป็นช่องเขาที่ไม่ค่อยมีความลาดชัน การเดินทางสะดวก และอยู่ใกล้กับเมืองหลักของกัมพูชาที่ใกล้กับชายแดนไทย-กัมพูชา มากที่สุดคือ สำโรง (สำรอง) หรือปัจจุบันคือที่ตั้งของจังหวัดอุดรธานี (อุดอเมียนเจย) นั่นเอง

เรื่องที่ ๓ เรื่องกองเกวียนของคุณตาตัน อร์โหมล และคุณครูบพิตร เกิดโภค

เรื่องที่ ๓ ที่ผู้เขียนจะนำเสนอต่อไปนี้เป็นเรื่องที่ได้รับการบอกเล่าจากทายาทของกองคาราวานเกวียนและพ่อค้าทางไกลจากตำบลมอ อำเภอสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ที่ได้เดินทางลงไปยังที่ราบลุ่มโตนเลสาบ เพื่อนำปลาและผลิตภัณฑ์จากปลาขึ้นมาขายในฝั่งไทยในอดีต ซึ่งในที่นี้จะขอเสนอเรื่องราวของการเดินทางของผู้นำเกวียน

และกองคาราวานเกวียนลงไปที่ราบลุ่มโตนเลสาบ จำนวน ๒ ราย คือคุณตาตัน อร์โหมล และคุณครูบพิตร เกิดโภค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

เรื่องแรกคือ เรื่องราวของคุณตาตัน อร์โหมล ชาวบ้านบ้านดม ตำบลมอ อำเภอสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ถูกถ่ายทอดให้ผู้เขียนฟังโดยทายาทของท่านคือท่านผู้อำนวยการสมนึก พลศรี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านดม ตำบลมอ อำเภอสว่าง จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นหลานชาย ที่ได้เล่าให้ผู้เขียนฟัง พอที่จะสรุปได้ดังนี้

คุณตาตัน อร์โหมล เคยบวชเรียนมาก่อน จึงมีความเชี่ยวชาญทั้งภาษาบาลีและอักษรขอม เหตุนี้ท่านจึงมีอาชีพเป็น “หมอธรรม” ดูตำราโหราศาสตร์เขมร ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ เช่นสรวง

ภาพที่ ๑๐ แสดงขบวนเกวียนเทียมวัว จังหวัดสุรินทร์ ในอดีต ปี พ.ศ. ๒๔๗๙ ที่น่าจะมีลักษณะใกล้เคียงกับเกวียนของกองคาราวานเกวียนจากจังหวัดสุรินทร์ที่เดินทางไปค้าขายที่กัมพูชา เนื่องจากเมืองสุรินทร์ก็เป็นเมืองที่ประชากรส่วนใหญ่พูดภาษาเขมร และตั้งอยู่ไม่ไกลจากเมืองสุรินทร์มากเท่าใดนัก

ที่มา: Pendleton, Robert Larimore ภาพจาก UWM Libraries

<http://www.mueangkhukhanculturalcouncil.org/2013/06/blog-post.html>

ดวงวิญญาณ ทั้งยังเป็นหมอยาพื้นบ้านที่เชี่ยวชาญด้านสมุนไพรอีกด้วย ครั้นภายหลังจากที่ท่านได้แต่งงานไม่นานนัก ท่านก็ได้มีโอกาสเดินทางลงไปหาปลาที่ฝั่งเขมรต่ำ โดยการไปแต่ละครั้งนั้นจะมีเกวียนเทียมวัวร่วมเดินทาง ๓-๔ เล่มด้วยกัน เนื่องจากในสมัยนั้นยังมีโจรผู้ร้ายทำการปล้นสะดม อีกทั้งเส้นทางก็ต้องผ่านป่าดงดิบที่มีสัตว์ร้ายประเภทเสือ ชุกชุม ฉะนั้นการพักแรมกลางคืนจะต้องนำเกวียนมาจอดรวมกันเป็นวงกลม วัวจะต้องนำไปผูกรวมกันไว้ตรงกลาง ต้องก่อกองไฟตลอดคืนและมีการจัดเวรยามคอยเฝ้า ทั้งนี้เส้นทางของคาราวานเกวียนของคุณตาตัน ฮอร์โมล นั้น จะใช้ช่องจอมเป็นเส้นทางลงไปยัง “เขมรต่ำ” แล้วไปพักแรมที่เมืองสำโรง (อุดรมีชัย) เนื่องจากมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เหมาะสมแก่การพักแรมทั้งคนและวัว

กองคาราวานเกวียนของคุณตาตัน ฮอร์โมล และพรรคพวกนั้น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเกลือหรือสินค้าจากฝั่งไทยไปขายหรือแลกเปลี่ยน หากแต่ไปเพื่อ “จับปลา” จากที่ราบลุ่มโดนเลสาบนำกลับมาขายและบริโภคที่ฝั่งไทยเป็นหลัก โดยต้องไปทำความเข้าใจสนทนากับชาวบ้านเขมรในท้องถิ่นก่อน แล้วจึงตั้งแคมป์พักแรมเพื่อจับปลา บริเวณนั้นเป็นเวลาประมาณ ๑๕-๒๐ วัน หรือจนกว่าจะจับปลาได้มากพอตามความต้องการแล้วจึงเดินทางกลับบ้าน ทั้งนี้ปลาที่จับได้นั้น ถ้าตัวใหญ่ก็จะนำมาขอดเกล็ด ผ่าครึ่ง เอาเกลือโรย แล้วนำไปตากแดดทำเป็นปลาแห้ง เพื่อจะทำให้มีน้ำหนักเบา แล้วใส่ภาชนะคือชะลอมที่สานด้วยไม้ไผ่ ซึ่งรองพื้นและปิดด้วยใบตองตึง ส่วนปลาตัวเล็กก็จะนำมาทำเป็นปลาร้าบรรจุลงไห เพราะจะมีการนำไผ่และเกลือใส่เกวียนจากบ้านไปด้วย แต่ก็ไม่มากนักเพราะปลาร้าจะมีน้ำหนักมากกว่าปลาแห้ง

การไปจับปลาแต่ละครั้งนั้น คุณตาตัน ฮอร์โมล และพรรคพวกจะต้องถูก “เก็บส่วย” จาก “เจ้าถิ่น” ซึ่งเป็นคนเขมรในพื้นที่ส่วนมากมักจะเสียเป็นปลาตัวใหญ่ ๆ ที่ “เจ้าถิ่น” เป็นคนมาเลือกเอา คุณตาตันเล่าว่า เราต้องยอมเสียให้เขา เพราะเป็นบ้านเมืองของเขา เราแค่มาขออาศัยทำมาหากินเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลัง “เจ้าถิ่น” เหล่านั้นก็ได้กลายมาเป็น “เกลือ” หรือ “เสีย” ของคุณตาในที่สุด ซึ่งได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันเรื่อยมา ทว่าก็ได้จางหายไปเมื่อถึงรุ่นลูกหลาน

นอกเหนือจากปลาแห้งและปลาร้าที่ได้จากการไปหาในบริเวณโดนเลสาบเขมรแล้ว ยังมีพวกเนื้อสัตว์ป่าตักแห่งอีกมากมายไม่ว่าจะเป็นเนื้อแก้ง เนื้อกวาง เนื้อหมูป่า ซึ่งบรรดากองคาราวานเกวียนของคุณตาตัน ฮอร์โมล ถ้าได้ระหว่างการเดินทางอีกด้วย สะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งปลาและสัตว์ป่าในบริเวณสองฟากฝั่งพนมดองแรกได้เป็นอย่างดี

ภายหลังจากการเดินทางเช่นนี้อีก ๒-๓ ครั้ง การเดินทางของกองคาราวานเกวียนของคุณตาตัน ฮอร์โมล ก็สิ้นสุดลง เมื่อฝรั่งเศสซึ่งปกครองกัมพูชาในช่วงประกาศเปิดพรมแดน

เรื่องที่สองคือ เรื่องราวของคุณครูบพิตร เกิดโชค ถูกถ่ายทอดให้ผู้เขียนฟังโดยทายาทของท่านคือคุณพ่อสมทอง เกิดโชค วัย ๘๐ ปี (ปี ๒๕๖๒) ลูกชายของท่าน ซึ่งมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๘ เมื่อครั้งที่ดินแดนสยามรัฐ (สยามเรียบ) พระตะบอง และศรีโสภณยังอยู่ภายใต้การปกครองของสยามนั้น คุณครูบพิตร เกิดโชค หรือที่คนทั่วไปมักเรียกว่า “ขงเบ้ง” ครูโรงเรียนบ้านขนาดมอญ (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลตาดุม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์)

และโรงเรียนบ้านด่าน (ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลด่าน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์) ซึ่งเป็นบริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา มักจะเดินทางพร้อมเกวียน ๑ เล่ม และพรรคพวกอีก ๔-๕ คน นำเกลือสินเธาว์ที่ซื้อจากพ่อค้าแม่ค้าในตลาดสังขะลงไปขายยังดินแดน “เขมรต่ำ” แล้วก็หาปลาโดนเลสาบทำเป็นปลาตากแห้งบรรจุทุกใส่เกวียนกลับมาขายยังฝั่งไทยและนอกเหนือจากปลาแห้งแล้ว ก็ยังมีพวกเนื้อสัตว์ป่าเช่น เนื้อแก้ง เนื้อกวาง ฯลฯ ตากแห้งหรือทำเป็นหม้า ดิดมาด้วย

การที่คุณครูบพิตร เกิดโภาค เดินทางด้วยเกวียนเพียง ๑ เล่ม และพรรคพวกอีก ๔-๕ คน ไม่ได้ไปเป็นกองคาราวานเกวียนแบบคนอื่น ๆ นั้นก็น่าจะสืบเนื่องมาจากว่าคุณครูบพิตร เกิดโภาค ท่านเคยไปเป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่อำเภอสำโรง จังหวัดพิบูลสงคราม (ปัจจุบันคือที่ตั้งของจังหวัดอุดรธานี) ซึ่งช่วงเวลานั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของไทย ทำให้ท่านรู้จักเส้นทางและมีญาติมิตรที่เป็นชาวกัมพูชาเป็นอย่างดี ทำให้การเดินทางด้วยเกวียนเล่มเดียวมีความคล่องตัว

นอกจากนี้คุณครูบพิตร เกิดโภาค ยังเล่าให้ลูกชายคือคุณพ่อสมทอง เกิดโภาค ฟังอีกว่านอกเหนือไปจากกองคาราวานเกวียนจากอำเภอสังขะที่เดินทางลงสู่ “เขมรต่ำ” เพื่อไป “จับปลา” จากที่ราบลุ่มโดนเลสาบนำกลับมาขายและบริโภคน้ำที่ฝั่งไทยแล้ว ยังมีกองคาราวานเกวียนจากอำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ที่ทำแบบเดียวกันอีกด้วย (บพิตร เกิดโภาค, สัมภาษณ์, ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑)

เหตุการณ์สำคัญครั้งหนึ่งที่เกิดขึ้นกับคุณครูบพิตร เกิดโภาค ก็คือ การเดินทางด้วยเกวียนไปยัง “เขมรต่ำ” ครั้งสุดท้ายของท่าน ซึ่งเวลานั้นคุณพ่อสมทอง เกิดโภาค ลูกชายอายุประมาณ

๕-๖ ขวบ (ไม่ทราบแน่ชัดว่าเดินทางไปคนเดียวหรือมีพรรคพวกไปด้วย) นั้น กินเวลานานนับปี โดยไม่มีการส่งข่าวให้กับทางบ้านหรือที่ทำงาน (โรงเรียน) ทราบแต่อย่างใด ทำให้ผู้คนโจษขานกันไปว่าท่านได้ตายไปแล้ว แต่ในท้ายที่สุดท่านก็กลับมาทว่าก็เกือบจะถูกผู้บังคับบัญชาไล่ออกจากราชการเนื่องจากขาดงานเป็นเวลานาน แต่ก็ได้รับความกรุณาจากท่านศึกษาธิการอำเภอสังขะในขณะนั้นคือ นายศิริ สุคันธรัต ลูกชายอดีตรองอำมาตย์โท พระอภิสารสังขะเขตต์ (แดง สุคันธรัต) นายอำเภอสังขะคนแรก รับรองและให้เหตุผลกับผู้บังคับบัญชาของคุณครูบพิตร เกิดโภาค ว่าท่านไปสืบราชการลับที่เมืองเขมร จึงทำให้ท่านได้กลับไปสอนหนังสือตามปกติ

สรุปผลการวิจัย

งานศึกษาเชิงมานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือ นำเสนอการสร้างพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมอาเซียน โดยมองผ่านความสัมพันธ์ในอดีตของอาณาบริเวณสองฟากฝั่งเทือกเขาพนมดงรัก (ดงรัก) ระหว่างเขตอีสานใต้ของไทยกับทางภาคเหนือของกัมพูชาทางด้านเศรษฐกิจผ่านการค้าปลากับเกลือ โดยเน้นกรณีของจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพนมดงรักในเขตอีสานใต้ของประเทศไทย กับจังหวัดอุดรธานี (อุดมเมียนเจย) และจังหวัดพระตะบอง (บัตต้อมบอง) ประเทศกัมพูชา โดยใช้การวิจัยเชิงสำรวจภาคสนามประกอบกับการค้นคว้าเอกสาร จากการศึกษาสามารถสรุปผลได้ดังนี้

การค้าปลากับเกลือในอดีตระหว่างพื้นที่ทางตอนเหนือของพนมดงรักในเขตอีสานใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะจังหวัดสุรินทร์ กับ

พื้นที่ทางภาคเหนือของกัมพูชา คือจังหวัดอุตรดิตถ์ (อุตโตเมียนเจย) และจังหวัดพระตะบอง (บัตต้อมบอง) นั้น เป็นกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจที่มีความสำคัญยิ่งในการสร้างความสัมพันธ์ในระดับแนวราบระหว่างประชาชนที่อยู่สองฟากฝั่ง จนก่อให้เกิดเป็นพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมของผู้คนในอาณาบริเวณดังกล่าว ซึ่งทำให้ผู้คนในอาณาบริเวณดังกล่าวมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เป็นเครือญาติกัน นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายผลใน ๖ ประเด็นหลัก ๆ ดังนี้

ประการแรก จากผลการศึกษาที่ได้นำเสนอไปในบทความต้นนั้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า เมื่อพิจารณาในมิติเชิงเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยอาศัยแนวคิดเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ๒๕๔๖, พรพิไล เลิศวิชา และคณะ, ๒๕๕๒) แล้ว เทือกเขาพนมดงรักหาใช่เป็นเส้นกั้นอาณาเขตระหว่างกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมรในเขตกัมพูชาเหนือกับเขตอีสานใต้ของไทยไม่ หากแต่เป็นประตูหรือสะพานเชื่อมโยงและร้อยรัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในเขตที่ราบสูงโคราชกับที่ราบต่ำกัมพูชาต่างหาก เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดว่า พื้นที่ตอนเหนือของพนมดงรักคือเขตที่ราบสูงโคราชนั้น เป็นแหล่งผลิตโลหะและเกลือที่สำคัญ ขณะที่ทางตอนใต้ของพนมดงรักคือเขตที่ราบลุ่มโตนเลสาบนั้นมีปลาและข้าว ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าพนมดงรักและอาณาบริเวณโดยรอบนับเป็นพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมของผู้คนในเขตนี้ซึ่งอยู่ในภูมิภาคอาเซียน เป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมสำคัญที่ยึดโยงดินแดนอีสานใต้กับดินแดน

เขมรเหนือ และเป็นพื้นที่ของการผสมผสานและการสร้างตัวตนทางชาติพันธุ์ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ก็ยังปรากฏร่องรอยให้เห็นจวบจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนไปบ้างตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม ซึ่งพื้นที่มรดกร่วมวัฒนธรรมเช่นนี้มีกระจายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคอาเซียนของเรา

ประการที่สอง ปฏิบัติการความสัมพันธ์ของผู้คนเชิงพื้นที่บริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรักที่ได้นำเสนอไปในแต่ละบทนั้น สะท้อนให้เห็นถึง “พลัง” ของสำนึกความเป็นชาติพันธุ์และเครือญาติ (Sense of Ethnicity and Kinship) ในการสร้างความเป็นถิ่นฐาน (Locality) ผ่านการเดินทางไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้อง การประกอบกิจกรรมตามประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนา รวมทั้งกิจกรรมการค้าโดยเฉพาะปลากับเกลือ จนนำมาสู่การเกิดอัตลักษณ์ที่ลึกซึ้งของบรรดากลุ่มชาติพันธุ์เขมรที่อยู่บริเวณชายแดน จะเป็น “เขมรกัมพูชา” ก็ไม่ใช่ จะเป็น “เขมรไทย” ก็ไม่เชิง หากแต่พวกเขามีความต้องการที่จะเป็น “เขมร” โดยมิได้สนใจเรื่องของรัฐชาติ ดังนั้น “พื้นที่” จึงสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการนิยามอัตลักษณ์หรือตัวตนของผู้คนบริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรัก ดังในงานศึกษาของ Alexandra Denes (2006)

ประการที่สาม ปฏิบัติการความสัมพันธ์ของผู้คนเชิงพื้นที่บริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรักยังสะท้อนให้เห็นถึงการซ้อนทับพรมแดนรัฐชาติพันธุ์และวัฒนธรรม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ๒๕๔๑) ดังจะพบว่าปฏิสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่งแม้จะอยู่ภายใต้บริบทของรัฐชาติ แต่ก็มีพื้นฐานสำนึกทางชาติพันธุ์ซ้อนทับกันระหว่างความเป็นคนไทยกับความเป็นคนกัมพูชา เกิดเป็นลักษณะ

ของวัฒนธรรมเฉพาะที่อิงเรื่องความเป็นครอบครัว และเครือญาติทางชาติพันธุ์ ซึ่งส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมข้ามพรมแดนรัฐชาติ ในแบบสมานฉันท์ ผ่านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ รวมทั้งประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อที่มีความเป็นแบบเดียวกันตราวจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าความเข้มข้นหรือความถี่จะลดลงอันเนื่องมาจากการควบคุม (Regulation) ของรัฐชาติสมัยใหม่ก็ตาม (Vishnu Prasad and Futaba Kazama, 2014) แต่ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนสองฟากฝั่งโดยเฉพาะในอาณาบริเวณชายแดนก็ยังพบเห็นได้ไม่ยากนัก อันนับเป็นทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ที่สำคัญยิ่งในอันที่จะช่วยเสริมยุทธศาสตร์การสร้างสรรค์บูรณาการทางเศรษฐกิจภายในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและอาเซียนโดยรวมด้วย

ประการที่สี่ การทำความเข้าใจความเคลื่อนไหวบริเวณชายแดนผ่านการค้า และการข้ามพรมแดนของผู้คนและสินค้า ทำให้พบว่าแม้ “ชายแดน” ที่หมายถึงพื้นที่ชายขอบของอำนาจรัฐสมัยใหม่และเป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับรัฐอื่นที่มีอาณาเขตติดต่อกัน อันเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นตามแนวคิดการเกิดรัฐสมัยใหม่ (ยศ สันตสมบัติ และคณะ, ๒๕๕๕) ทว่าอาณาบริเวณดังกล่าวกลับมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนและสินค้า ตั้งแต่ก่อนรัฐสมัยใหม่เสียอีก เมืองชายแดน (Border Town) จึงยังคงดำรงสถานะเป็นศูนย์กลางทางการค้าสืบต่อมาจนปัจจุบัน ทั้งนี้กิจกรรมการค้าข้ามแดน ซึ่งมีทั้งระยะใกล้และไกลนั้นจะกระทำกันในช่วงฤดูแล้ง เพราะว่าการเดินทางสะดวก รวมถึงพ่อค้าส่วนใหญ่ไม่ใช่พ่อค้าอาชีพ แต่ส่วนใหญ่ทำการเกษตรหรือมีพื้นฐานมาจากสังคมเกษตรกรรมแบบชาวนา (Peasant Communities)

ทำการค้าขายในช่วงที่ไม่ทำการเกษตรหรือฤดูแล้ง การค้าจึงเป็นวิธีหนึ่งในการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมข้ามแดน ทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าการค้าบริเวณสองฟากฝั่งพรมแดนแรกนี้ไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว ทว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการระดับใหญ่กว่า เช่น เครือข่ายการค้าของที่ราบลุ่มเจ้าพระยา เป็นต้น และพบว่า การปรับเปลี่ยนไปสู่รัฐสมัยใหม่ มิได้สลายเครือข่ายความสัมพันธ์ของผู้คนลง ในทางตรงกันข้ามการค้าข้ามพรมแดนก็ยังคงถ่ายเทผู้คน สินค้า โดยไม่ถูกจำกัดอยู่ภายใต้กฎหมายและอำนาจรัฐสมัยใหม่

นอกจากนี้ งานศึกษาเรื่องนี้ ยังช่วยให้เห็นความเคลื่อนไหวทางการค้าที่สัมพันธ์กับอำนาจรัฐมากกว่าหนึ่งรัฐผ่านการค้าชายแดน เนื่องจากชายแดนเป็นอาณาบริเวณที่มีพรมแดนทางการเมืองที่คลุมเครือและไม่ชัดเจน อาณาบริเวณนี้จึงเต็มไปด้วยความเคลื่อนไหว การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ทั้งการผสมผสานทางวัฒนธรรม และการสร้างสรรค์วัฒนธรรมขึ้นโดยท้องถิ่น ดังเช่นงานของ วราภรณ์ เรื่องศรี (๒๕๕๗)

ประการที่ห้า “ปลา” และ “เกลือ” จัดว่าเป็นสินค้าสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดคาราวานและพ่อค้าทางไกลสองฟากฝั่งพรมแดนแรก รวมทั้งก่อให้เกิดเมืองและตลาดสำคัญบนเส้นทางการค้าดังกล่าว ซึ่งครอบคลุมอาณาบริเวณสองฟากฝั่งพรมแดนแรก ในกรณีของจังหวัดสุรินทร์ เมืองสำคัญในเขตอีสานใต้ของไทยนั้น ท่าเลขของเมืองสุรินทร์ก็อยู่บนเส้นทางการค้า “ปลา” และ “เกลือ” ทำให้เมืองสุรินทร์เป็นจุดพักของบรรดากองคาราวานเกวียนสินค้าจำนวนมาก ยังผลให้เมืองสุรินทร์เติบโตอย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับเมืองอื่น ๆ ใกล้เคียง ขณะที่เมืองทางฟากฝั่งที่ราบลุ่มโดนแลสาบ ไม่ว่าจะเป็นจุดอศเมียนเจย

บัดดีอมบอง รวมทั้งเสียมเรียบ ซึ่งเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้าของกองคาราวานเกวียนจากที่ราบสูงโคราชในอดีตนั้น ก็กลายเป็นเมืองที่สำคัญของกัมพูชา

ประการที่หก ปฏิบัติการอำนาจของรัฐชาติสมัยใหม่ที่เข้มข้นขึ้นบริเวณอาณาบริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรักที่กลายเป็นชายแดนของประเทศไทยและรัฐกัมพูชา โดยการที่รัฐชาติทั้งสองเริ่มมีมาตรการเพื่อควบคุมการเดินทางเคลื่อนย้ายของผู้คนที่เป็ผลเมืองของรัฐและไม่ใช่ผลเมืองของรัฐ คือแบ่งแยกผู้คนให้กลายเป็นคนในสังกัดกับรัฐไทยหรือรัฐกัมพูชานั้น ไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อผู้คนชุมชน กลุ่มชาติพันธุ์ หากแต่ยังก่อให้เกิดผลกระทบอย่างสำคัญต่อโครงสร้างทางเศรษฐกิจการผลิตและการค้าในบริเวณดังกล่าว ทั้งการค้าระหว่างเมืองและการค้าทางไกลดังเช่นการค้าของกองคาราวานเกวียนที่เคยดำรงอยู่มายาวนานก่อนหน้านั้น กล่าวได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งของการสถาปนาอำนาจรัฐสมัยใหม่เข้ามาในอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนดังกล่าว (ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๕๙) ยังผลกระทบต่อเนื่องถึงการหายไปของระบบการค้าทางไกลแบบกองคาราวานเกวียนในอาณาบริเวณนี้ด้วย

ข้อเสนอแนะ

งานศึกษาชิ้นนี้มีข้อเสนอแนะ ๒ ประการคือ ประการที่หนึ่ง เป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย กล่าวคือ จากผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วว่า การสร้าง “พื้นที่มรดกร่วมทางวัฒนธรรมของอาเซียน” ในมิติต่าง ๆ นั้นได้มีมานานแล้ว โดยเฉพาะบรรดาผู้คนที่อาศัยอยู่ตามแนวอาณาบริเวณชายแดน (Borderland) ฉะนั้น

การดำเนินนโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชายแดนของภาครัฐหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง ควรที่จะคำนึงถึงมิติดังกล่าวด้วย เพราะผู้เขียนเห็นว่ามิติดังกล่าวเป็น “ทุนทางวัฒนธรรม” ที่สำคัญประการหนึ่งที่สามารถนำมาปรับใช้กับการบริหารจัดการพื้นที่ชายแดนในยุคที่เราก้าวสู่การเป็นประชาคมอาเซียนได้เป็นอย่างดี

ประการที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาค้นคว้าต่อไป งานศึกษาชิ้นนี้ทำให้เราเห็นภาพความสัมพันธ์ และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามแดนรัฐชาติของผู้คนสองฟากฝั่งพนมดงรักในอดีต ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐชาติยังไม่มีมาตรการควบคุมและกำกับ (Regulation) ชายแดนอย่างเข้มงวดดังเช่นในปัจจุบัน ฉะนั้น ข้อเสนอแนะจากงานศึกษาชิ้นนี้ก็คือ ควรที่จะมีการศึกษาเพิ่มเติมในบริบทของการบูรณาการเป็นภูมิภาคเดียวกันของอาเซียน (ASEAN Regional Integration) ที่ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนตัวของทุน แรงงาน การค้าและการลงทุนระดับข้ามชาติ ในปัจจุบันนั้นว่า ก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามแดนรัฐชาติชุดใหม่ในอาณาบริเวณสองฟากฝั่งพนมดงรักอย่างไร และเครือข่ายดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามแดนรัฐชาติในอดีตหรือไม่ อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. ๒๕๕๐. ประวัติเมืองสุรินทร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ๒๕๑๙. ภาษาและนิรุกติศาสตร์. กรุงเทพฯ: ดวงกมล.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ๒๕๔๖. “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน”. คำบรรยายในการประชุมโครงการวิจัย ของเมธีวิจัยอาวุโส สกว. พรพิไล เลิศวิชา วันที่ ๒๑ กันยายน

๒๕๔๖ เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๑.๑๕ น. ณ โรงแรม เชียงใหม่ฮิลล์ ถนนห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่
 บำเพ็ญ ไชยรักษ์. ๒๕๕๔. “บทบาทของเกลือ ที่มีต่อนิเวศวัฒนธรรมและสุขภาวะของ ชุมชนในกลุ่มน้ำสงคราม” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา มานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร.

พรพิไล เลิศวิชา และคณะ. ๒๕๕๒. เชียงใหม่-ลำพูน: เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พลวัตและ พัฒนาการ. เชียงใหม่: ธารปัญญา จำกัด.

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. ๒๕๕๖. ประวัติศาสตร์ผู้คน บนเส้นพรมแดนเขาพระวิหาร. กรุงเทพฯ: มติชน.

ยศ สันตสมบัติ และคณะ. ๒๕๕๕. ชายแดน กับการก้าวข้ามพรมแดน. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วราภรณ์ เรืองศรี. ๒๕๕๗. คาราวานและพ่อค้า ทางไกล: การก่อเกิดรัฐสมัยใหม่ในภาคเหนือ ของไทยและดินแดน ตอนในของเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้. เชียงใหม่: ศูนย์อาเซียน ศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วีระ สุกสังข์. ๒๕๕๖. “เกลือ แร่ธาตุปฏิวัติสังคมชาติพันธุ์อีสาน” ใน นิตยสารทางอีสาน ๑๓ (๒).

ศรีศักร วัลลิโภดม. ๒๕๔๖. แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. ๒๕๕๙. “ไทยกับกัมพูชา มี บรรพชนร่วมกัน กรุงศรีอยุธยา เป็นมรดก วัฒนธรรมเขมร” ใน มติชน ออนไลน์, ๘ มิถุนายน ๒๕๕๙.

อัษฎางค์ ชมดี. ๒๕๕๓. “ค่าน้ำ” ใน สุรินทร์ส์โมสร ๓(๖).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. ๒๕๕๑. การผสมผสานทาง ชาติพันธุ์และการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม. รายงานผลการวิจัย ฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการ ประเมินสถานภาพไทยศึกษา. สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เอกสารอ้างอิงต่างประเทศ

Alexandra Denes. 2006. Recovering Khmer Ethnic Identity From the Thai National Past: an Ethnography of the Localism Movement in Thailand’s Surin Province. Ph.D thesis, Cornell University.

Kev Chanvuty and Ly Vanna. 2009. “Lao and Thai Ethnic Groups in Cambodia” in Center for Advanced Study. Ethnic Groups in Cambodia. Phnom Penh: Center for Advanced Study, 2009, pp. 429-459.

Vishnu Prasad and Futaba Kazama. 2014. “From an open-access to a state-controlled resource: the case of groundwater in the Kathmandu Valley, Nepal” in Water International, Vol 39, issue 1, 2014: 97-112.

บุคคลอ้างอิง

คุณครูประมวล พิตรวงศ์, อายุ ๘๐ ปี อดีตครูโรงเรียน เมืองสุรินทร์, สัมภาษณ์, วันที่ ๓ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

คุณครูพงศ์ทิพย์ สมชอบ มุกดาสนิธ, อดีตครูโรงเรียน เมืองสุรินทร์, สัมภาษณ์ วันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

คุณตาสะอาด เสนา อายุ ๖๔ ปี อยู่บ้านเลขที่ ๘๕ หมู่ ๗ บ้านคณา ตำบลตาตุม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒.

คุณพ่อสมทอง เกิดโภาค อายุ ๘๐ ปี, สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ และวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

คุณพ่อหอม ชินนาค, อายุ ๙๖ ปี, สัมภาษณ์ วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๕๘.

คุณพ่อเหม ชินนาค, อายุ ๘๐ ปี, สัมภาษณ์ วันที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๕๘.

ผู้อำนวยการพิชัย สิงห์ชัย อดีตผู้อำนวยการโรงเรียน บ้านตม ตำบลตม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑.

ผู้อำนวยการสมนึก พลศรี อดีตผู้อำนวยการโรงเรียน บ้านตม ตำบลตม อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์, สัมภาษณ์ วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๑ และ วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๖๒